

MAGYAROK, ROMÁNOK

(A nemzetiségi ügy kritikája)

Írta
DR. MOLDOVÁN GERGELY,
a kolozsvári egyetem nyilván. rend. tanára

Kolozsvár,
Gombos és Sztupjár könyvnyomdája
1894

Az 1894-ben megjelent eredeti szöveg pontos, de nem betűhív reprodukálása. Helyesírása a könnyebb olvashatóságért a maihoz van igazítva (pl. *cz* helyett *c*, *gygy* helyett *ggy*, *i* helyett *í*, stb.). Bizonyos, a korra (vagy a szerzőre) jellemző írásformák azonban megmaradtak (pl. *utánna*, *megett*; *tappintat* stb.).

Ahol az eredeti szövegben új oldal kezdődik, be van szúrva az oldalszám is, hogy megkönnyítse az eredetire való hivatkozást.

A szerzőnek ez az írása később kétszer is megjelent:

Moldován Gergely: *A románság I-II.* Történeti-, Nép- és Földrajzi Könyvtár, Nagybecskerek, 1896, I. 167–252.

Moldován Gergely: *Magyarok, románok.* Attraktor, Máriabesenyő, 2011.

ELŐSZÓ

A magyar közélet minden valamirevaló tényezője élénken foglalkozik a hazai románság kérdésével. Halomra gyűlnek a kérdés megoldására vonatkozó javaslatok. Nagy a baj, sok a doktor. Sokan anélkül, hogy a román nép szívére tennék kezüket, és vérének lüktetését hallgatnák; anélkül, hogy őket valaha érdekelte volna e népnek szenvedése, baja, gondolkozása, most a betegség diagnózisát biztosan megállapítják, és csodálkoznak az arra hivatott tényezők szűk látókörén, hogy mindezeket előre meg nem látván, nem akadályozták meg a kórság kiütését.

De hát tényleg ez a sok orvos ismeri-e a bajt? Ismeri-e a talajt, a melyen a baj csírái megfogamzottak, az okokat, amelyek a baj megfogamzását előidézték, a beteg szervezetét s azon hatást, mely a bajt az organizmusban állandóan táplálja?

Ráteszem kezemet a román nép üterére, kinyitom szívének és agyának rejtekeit; akarom, hogy a magyar olyanoknak ismerjen, amilyenek vagyunk, ne éljen többé csalódásban. Aztán ítélje meg a gondolkodó fő: sok-e avagy kevés az, ami a javaslatokban áll; alkalmas-e az a baj [4] gyógyítására, nincs-e abban olyasvalami, ami a bajnak csak fokozására szolgálna, és egyáltalában nem volna-e szükséges, hogy a magyar a maga üterét is megvizsgálja, ha baja van, hogy magát is meggyógyítsa, hogy azután mindnyájan ép és egészséges szervezettel, ne egymás ellen, de egymás mellett, dolgozzunk az állam felvirágoztatásáért.

Az ügy a legnagyobb őszinteséget követeli. Ezzel az őszinteséggel tartozom az ügynek, a hazának, amelynek érdekei előttem szentek, s amelynek boldogságát többre becsülöm az emberek mulékony szimpátiáinál. Volt bátorságom a román politika szédelgéseit kíméletlenül osztorozni, az enyéimnek gyűlöletét magam ellen felhívni – nem bántam meg. Megmutatom most az érem másik oldalát. A jó barátoknak szigorú és kellemetlen kötelességei vannak. Nem jó barát az, aki folyton szépeleg, gyengeségeinket legyezi és hibáinkra szemet huny. A magyar közvélemény ne értsen félre; ha félreért, félreállok, álljanak elé mások: lelkem mélyéből fogok örvendeni, ha gyógyítási munkájuknak eredménye lesz.

A gyógyítási munka a legnagyobb óvatosságot parancsolja. A haza legnagyobb hálájára lesz érdemes, aki ezt a dolgot nyélbe üti; de viszont a kontár kéz a hazát a legnagyobb veszedelmekbe sodorhatja. Erre jól vigyázzanak a honatyák.

I. A románok

Kijelentem: mi románok nem szeretjük és nem szeretjük a magyart! Oly reális valóság ez, amit sem elmagyarázni, sem elpalástolni nem lehet. Vajon a jövőben szeretni fogjuk-e? Minden attól függ, lesz-e szüksége a magyarnak a mi szeretetünkre; igyekezni fog-e azt megnyerni s a maga számára állandóan meg is tartani. Eddig nem volt s talán ma sincs; a jövő az isten kezében van!

A mi füleinkben ez a szó „ungur” sajátosan hangzik. Jelentése: nem véred, nem vallásod, nem jóakaród; ellentéted erkölcsben, hitben, gondolkozásban; olyan valami, aminek szelleméből semmit sem szabad átvenni, amellyel vegyülni vérfertőzés, bűn. Az „ungur” szóból a román fül kiérezte a fenyegetést, a bajt; annak hallatára szívébe nyilallt az átélt szenvedés. Sok századnak a szenvedése, keserűsége és fájdalma összefoly ebbe a szóba. 1848-ig a jobbágyrendszernek összes kínszenvedéseit az „ungur” számlájára írtuk fel. A szenvedés majdnem ezer esz-[6]tendőn át tartott; lehet képzelni, mily hosszú lehet a számla, mennyi sok minden lehet felírva, mennyi könny áztathatta a papírt! Mit tudtuk mi, hogy a jobbágyrendszer nem magyar találmány? Európai látkörünk nem volt. Minket csak a mi szenvedésünk érdekelt, mi csak a mi földesurainkat láttuk év év után, század század után.

Az elvadított állat ahhoz, aki őt elvadította, még akkor sem közeledik szeretettel, amikor kenyérrel kínálja meg. Hiában szabadított fel minket 1848-ban a magyar. Nem

hittük, hogy új nép álljon előttünk, új eszmékkal, új rendszerrel, egészen új világgal; hogy a szabadság igaz fáklyáját lobogtassa előttünk. Nem hittük, bár leolvastuk a magyarok zászlóiról a „szabadság, egyenlőség, testvériség” eszméit, hogy mi valóban egyenlőkké legyünk urainkkal; testvérei legyünk azoknak, akik tegnap barázdáikban szolgálóiként dolgoztattak.

Sem a magyar, sem senki más bűnül nem róhatja fel nekünk, bár hibások vagyunk, hogy azzal a kultúrával, a mellyel akkor bírtunk, azzal a politikai látkörrel, ami aznap nyílt meg szemünk előtt, azzal a csekély, elhanyagolt nevelésű, megmaradt intelligenciával, mely felettünk rendelkezett, annyi kísértet és csábítás között, ahhoz szegődtünk, aki a magyarral szembeszállott. Aki annyi századon át jobbágyként túrta a földet, a felszabadítás első percében nem fontoskodik, nem gondolkodik, tanulatlan, hajlékony, könnyen rávehető, hogy urán megto-[\[7\]](#)rolja az átélt szenvedést – legyen felszabadítója maga az úr.

Nincs mit szépíteni a dolgot. A jobbágyrendszer egyetlen államban sem teremtett paradicsomi állapotokat, mindenütt az erkölcsök elvadulását eredményezte. A földesúr mindenütt az erőszak, a kegyetlenkedés, a dölyf és a zsarolás felé hajlott; beleélte magát a tudatba, hogy ő magasabb rendű lény, a jobbágy pedig eszköz, a mellyel rendelkezni lehet. A jobbágy bosszúálló, kártékony, hitzegő, bizalmatlan elemmé fejlődött, amely élvezettel csonkította meg az úr künn legelésző marháját, és meggyújtotta az erdőt, csak azért, mert az úré volt. Voltak jó és voltak gonosz földesurak. Egy zsarnok földesúr ötven jó földesúrnak ellensúlyozta munkáját; csakhogy a számot meg kell fordítani: egy jó földesúr mellett volt ötven hatalmaskodó. Ezekkel szemben a körülményekhez képest elég humánus törvényhozás nem tudta megvédeni a jobbágyot. Nem néztük a földesúr nemzetiségét; voltak nekünk román, szász, német, tót, székely etc. földesuraink is, mi összes szenvedéseinket az „ungur” számlájára írtuk fel, mert a nemesség magyar volt, a földesurak kiváltsá-

gaikat magyar kézből nyerték. Vallásunk túrt volt, templomaink fabódék, papjaink földet tűró jobbágyok, a földesurak játékszerei. Aki közülünk szerencsés volt különösebb tehetségeinél vagy más körülményeknél fogva kiemelkedni, szégyellte a rokonságot tovább fűzni egy bocskoros néppel, amely szolga volt – elhagyott, beleolvadt abba az [8] osztályba, amelynek tagjai magukat magasabb rendű lényeknek tartották.

Ha már a magasabb rendű lényeknek tartott földesurak erkölcssei a kényelemben, a jólétben elkorcsosodtak, elfajultak, miképpen lehettünk volna mi szentek? Mi alsóbb rendű tökéletlen lények, akik szaporodtunk, mint a barom, a jobbágyrendszer igája alatt hogy tudtunk volna megnemesedni, erkölcsünkben megtisztulni, ha a földesúr az ő nemessége mellett elromlott, elvadult? Vérből és húsból voltunk megalkotva mi is, erkölcsünk elfajultak, bosszúálló „tine minte”-k lettünk, élvezet volt a bosszú fegyveréhez nyúlni azok ellen, akik parancsolóink voltak és nem bántak velünk szeretettel.

Ilyen csordultig megtelt pohárral a kezünkben, ilyen romlott erkölcsökkel számoltunk mi le 1848-ban a magyarral. E tényünkben nem volt megfontolás, arra sem időnk, sem hajlamunk nem volt. E tényért senki se törjön felettünk pálcát. Elismerjük, tényünk gonosz volt, de indokolni tudjuk.

Ki tudná megmondani, hogy a hegytetőn kibuggyanó forrás, ha nem gondozzák, merre veszi útját, hol lesz megállapodása? Mi 1848-ban születünk újjá, örökre kár, hogy születésünkkel megöltük az édesanyát, a hazát. Keresztvíz alá idegen kezek tartottak; mostoha kezekre jutottunk; nevelésünkben nagy szerepet játszott a rosszindulat; első gagyogásunk káromlás volt az édesanya, a magyar haza emléke ellen. Ha a börtönben született gyermekeket [9] állandóan a lopás fogásaira oktatják, tolvajjá lesz a gyermek. Minket a németek a magyarok elleni gyűlöletben neveltek; megtanítottak arra, hogy a magyar állam konstitúciója rongy papír, amelynek semmi értéke

sincs. Öröklött hajlamainkat: gyűlölni a magyart, gondos kézzel ápolták. A haza alkotmánya, múltja iránti szeretet utolsó gyökereit is kitepték szívünkéből; kiirtottak abból minden melegebb érzést, és szabad fejlődést biztosítottak a magyar állam elleni gyűlöletnek. Hajlamaink fejlődésének, ápolásának kedvezett idő és körülmény. Kedvezett a rendszer, mely a magyar állam megsemmisítésére tört; kedvezett maga a magyar is gyűlöletével és megvetésével velünk szemben, akik felperzseltük városait és segítettünk az abszolutisztikus rendszernek a magyar alkotmány megsemmisítésében. A haza ellen lázadó nemzetiségekkel megosztottunk a leverett magyarság ősi politikai vagyonán; alkotmányának fundamentumait szétszórtuk és kezdtünk építeni új alapot, olyant, amely megvédjen a magyar nemzet minden további befolyásától.

Azzal a szomorú, kínos múlttal a hátunk megett, idegen, rosszindulatú, ravasz elemektől körülvéve, az alkotmány lerombolási munkájának zűrzavarában, a magyartól megvetve és eltaszítva, mi, mint a hegytetőn felbukkanó forrás, medret igyekeztünk magunknak csinálni, mert a felbukkanó forrásnak első kötelessége medret keresni, az ébredő népnek az államban irány és cél után nézni, hogy legyen merre indulnia és [10] miért munkálnia. Csakhogy mi az irány és cél keresésében a magyarság, a magyar alkotmány ellen táplált gyűlöletünk által voltunk vezéreltetve, s életcélunkat szembeállítottuk a magyaréval, nehogy a kettő valaha összetalálkozhassék. Nem csoda, hogy a hazafiság, a hazaszeretet és a trón iránti hűség tekintetében egész más eredményekre jutottunk; fogalmaink e téren zavartak, homályosak, a magyar felfogástól egészen elütők lettek.

Ilyen ferde, elütő felfogás, ilyen romlott politikai ízlés s az alkotmányos érzület teljes hiánya közben szakadt nyakunkba 1867, az alkotmányosságunk visszaállítása.

Minket Bécs nevelt. Budapest sohasem vonzott. 1693-tól mi Bécsből nyertünk minden biztatást, Budapesttel nem volt semmi összeköttetésünk. Vérünkbe ment

át az „împărat,” a „császár” fogalma, akihez a földesurak önkénye ellen gyakran panaszkodtunk, sokszor sikerrel.

A nép gyakran felkiáltott:

Împărate, fã dreptate,
Dacã crezi în Zeitate!

(Császár, ha hiszesz istent, tégy igazságot!)

1867-ben mindennek meg kellett volna változnia. Nem a mi hibánk, hogy a magyar állam nem lett független, s hogy az udvartartás és hadsereg a nemzetiségek útját biztosították, nyitva hagyták Bécs felé. Előttünk Bécs állandóan hatalomnak maradt, Budapest pedig egy adminisztrációs központ, ahová kéréseinket a posta igen olcsón viszi el. Nem láttuk a magyar királyi udvartartás fényét, a magyar udvari méltóságok pompáját, a külföldi követek összeköttetését; minket nem vonzottak és nekünk nem imponáltak a miniszteri kettős fogatok, mert meséinkből a királyok környezetéről egész más fogalmakkal bírtunk.

Mi 67-ben is Béccsel kacérkodtunk, Budapestet rossz talajnak tartottuk aspirációinkra nézve, levegőjéhez tüdőnk hozzá nem szokott. A magyar törvényhozás nem vizsgálta meg üterünket. Meg se fontolta, mit adhat nekünk, mit vehet el tőlünk, mit bír el az állam szuverenitása, mit nem, s már 1868-ban megalkotta a nemzetiségi törvényt, biztosítván abban oly rendelkezéseket, amiket az állam szuverenitásának megsértése nélkül végrehajtani nem lehetett.

Bár sohase alkotta volna meg! Mert ha megalkotta, meg kellett volna tartania, de nem tartotta meg.

A nemzetiségek e törvénnyel kezükben követelték jogukat – de nem volt, aki azt a jogot a törvény értelmében nekik kiszolgáltassa. Az egyes hatóságok, különösen nyelvi kérdésekben, a törvény felé helyezkedtek, s a kormánynak nem volt elég ereje a törvény tiszteletét keresztülvinni. Pedig ez nagy bűn, mert anarchiára vezet. Mert vagy minden törvény kötelező, vagy egy sem. Ha meg-

szeghetünk egyet, megszeghetjük az összest; egyik törvény sem bírhat több vagy kevesebb kötelező erővel, mint bármelyik. Nagy baj, hogy a magyar állam törvénytárában van egy szentesített törvény, amely-[12]nek kötelező erejét azok, akik megteremtették, el nem ismerték, s amelyre a nemzetiségek Európa előtt rámutathatnak.

Az 1868-iki törvényhozás emberei nem voltak tisztában a magyar állameszme követelményeivel. Nem lebegett előttük a nemzeti magyar állam eszményképe, mert különben nem alkották volna meg a nemzetiségi törvényt. Pedig nagy kár volt akkor meg nem fontolni a dolgot s nem teremteni akkor oly alapot, amelyen következetesen építeni lehessen. Meg kellett volna fontolnia a nemzetnek: mit akar? Tiszta lap volt letéve előtte, cselekedhetett volna tetszése szerint. Ha arra határozta volna el magát, és ezt igazolta volna a történeti múlt is, hogy magyar nemzeti államot építsen, akkor nem hozta volna meg a nemzetiségi törvényt, a nemzetiségek igényeinek nem nyújtott volna tápot, nem ígért volna nekik a törvény által oly jogokat, amiket az állam szuverenitása szempontjából megadni nem lehetett. De ha arra határozta el magát, hogy a nemzetiségeket bizonyos jogokkal lássa el, az 1868-ki nemzetiségi törvénnyel megadott ezen alapon engedni kellett volna a nemzetiségek szabad mozgását, az új mederben való elhelyezkedést, és nem engedni, hogy az elhelyezkedők saját törvényes medrükből kiszoríttassanak. Ha az 1868-ki nemzetiségi törvény alap volt, engedni kellett volna, hogy a nemzetiségek arra a magyar törvényhozás által kijelölt alapra építkezzenek, hogy azok alkotmányosságunk földén hajlékot, meleget és tápot nyerjenek. Sajnos, hogy a törvényhozás [13] által 1868-ban elültetett fát, a hatóságok nyomban kitepték s az útszélre dobták. Hogy lehessen követelni e fától azt, hogy mégis zöldüljön s az alkotmányosság földén virágozzék is? Növelte a szerencsétlenséget a további tappintatlanság, hogy román férfiainkat az addig elfoglalt hivataluktól a kormány felmentette; akiket tehát meg kellett volna nyerni az

új rendszernek, akik hivatva lettek volna közöttünk az új rendszer elfogadását prédikálni, azokból csináltak mindjárt kezdetben ellenségeket, akik aztán gyűlöletet hirdettek minden irányban.

A medréből kiszorított víz szétfolyt, alkalmas területeken mocsárrá fejlődött, vagy csinált magának más medret, amelynek partjai között rohanva futott odább, s néhol rombolt is. Senki sem bajlódott azzal az útiránnyal, a melyet vettünk. Nem vizsgálta meg senki, miféle kezekre, miféle befolyás alá jutottunk, miféle elemek fejlődtek ki közülünk. Ki bajlódott volna a mérsékeltebb elemek dedelgetésével, ezek támogatásával, újabbak megnyerésével? Örvendettek, hogy nem látnak oláhot. Csak akkor vettek észre, amikor néha-néha kiáradtunk és kárt okoztunk. Még egyszer kísérletet tettünk a magyarok ellen Béccsel egyesülni, de mert ez nem sikerült, más szövetségesek után néztünk; dolgoztunk a saját felfogásunk, hajlamaink, érzéseink, vágyaink és aspirációink szerint.

Ezen törekvésünk, munkánk közepette szidni mindenki szidott, kormány, törvényhozás, korona, sajtó – aztán ismét napirendre tértek, és mi is [14] tovább folytattuk utunkat. Még az ujját sem emelte senki, hogy más irányba terelődjünk. A kormánynak nem volt soha nemzetiségi politikája. Nem a mi hibánk, hogy abban az ál-lamban, amelyben annyi a nemzetiség, mint a magyar, nem volt nemzetiségi politika! A kormány véka alá akarta rejteni a nemzetiségeket, csak hogy nem volt hozzá elég nagy vékája; most hiában ül a véka tetején, mert vékástól felemelik. Különösen minket ignorált, pedig mi fészkelődtünk a legjobban; különösen minket kicsinyellt, talán múltunknál fogva, pedig mi voltunk a legerősebbek; minket deklarált a legártatlanabbaknak, pedig mi voltunk a legveszedelmesebbek, mert külön tagot követeltünk a magyar jószágtestből.

És miután a közélet a törvényhozás által megjelölt alapról leszorított, a kormány lenézett – mint mondám – dolgoztunk a saját hajlamaink szerint: körülnéztünk. Így

lett a mi jó barátunk mindenki, aki a magyarnak ellensége volt, így szerettünk meg mi mindenkit, aki a magyar alkotmányt gyűlölte; így hullottunk ölébe a román állam anarchistáinak, sőt így teremtettük meg a román állam hangulatát a magyar állam ellen. Helytelenül cselekedtünk, de indokolni tudjuk.

Minket senki sem tanított meg szeretni a magyar alkotmányt, bennünk pedig nem volt meg a hajlam mi magunktól önként megszeretni azt. A magyar kormány, a társadalom, a hatóságok ridegen nyújtották felénk a magyar alkotmány szabadalmait, azokat, ha rólunk volt szó, néhol [15] felhányták, néhol megcsonkították – melegséget, tiszta szeretetet nem tapasztaltunk egyszer sem.

Idáig jutottunk! Mivé tettek, hová sodortak a körülmények? Mit csinált belőlünk a lenézés, a szeretetlenség, a rossz bánásmód, a mi hibánk, rossz hajlamunk és teljes hiánya a nemzetiségi politikának?

Tudattá emelte bennünk a gondolatot, hogy a magyar a legnagyobb ellenségünk: a múltban erőszakoskodó urunk, a jelenben eltiprónk, és a jövőben akadályunk aspirációink útjában. Ez a tudat mozgató a múltban, ez mozgat a jelenben, és a jövőben ez fogja kormányozni lépteinket.

Milyenek vagyunk mi ma? Hazafias, alkotmányos szempontból az eredmény valóban elszomorító. Engem senki sem vádolhat mulasztással. De mit tehet egy ezrek ellen? A milliók agyát uraló rögeszmét egy ember nem fogja megsemmisíteni, de azért milliók ellenvéleményével szemben is igazsága lehet. Ki bajlódott az én küzdelmemmel, és ki támogatott abban a harcban, amelyben ezer közül kilencszázkilencvenkilenc elkedvetlenedik, félrevonul, elesik? Senki sem gondolt arra: megállj, hisz ez az ember a legsötétebb Afrikában missziót teljesít, adjuk meg neki mindazokat az eszközöket, amelyek a harc sikerét biztosíthatják, hadd lássa az ellenfél, hogy háta megett egy ország közvéleménye áll. Összedugott kézzel nézték az oláhok ezen marakodását, fontosságot a harcnak nem

tulajdonítottak. Pedig a harc kemény és kétségbeejtő volt; a román állam egész sajtója, apraja-nagyja össze-[16] szorított ököllel tört nekem; enyéim itthon az utolsó zugban ellenem fegyverkeztek, nem azért, hogy elveim, gondolkozásom és harcom jelentéktelen lett volna, mert akkor agyonöltek volna a hallgatással, hanem mert érezték, hogy ennek az embernek magyar állampolgári szempontból igazsága van, s ez az igazság, ha lábra kap, az emelkedő épületet romba döntheti. Ha lelkem mélyéből nem lettem volna meggyőződve elveim, eljárásom igazságáról, ha ezt a meggyőződést alárendeltem volna annak a közönynek, a mellyel találok azoknál, akiktől bátorságot és erőt kellett volna kölcsönöznöm; ha a kormányzati hibáknak, tévedéseknek, társadalmi súrlódásoknak, kicsinylésnek, gúnynak és lenézésnek alárendeltem volna hazaszeretemet, nem lett volna erőm szembeszállani a népem által vallott politikával, elszenvedni enyéim gúnyját, veszedelmes fenyegetéseit, meghúzhattam volna magamat én is, mint sok más, valamely szegletbe, és élhettem volna harc nélkül, az abrudfalvi román bíró módjára, a körülményekhez képest bocskort vagy sarkantyús csizmát viselven, hogy érdekeket ne sértsek.

Hová jutottunk mi ma?

Vegyünk elő papírt és ceruzát, és csináljuk meg a számadást. A román népet osszuk fel mindenekelőtt két részre, kaputosra és harisnyásra, illetőleg intelligenciára és köznépre. Általános a tudat, hogy a köznép jó. Ezer közemberből kilencszázkilencven jámbor, türelmes, békeszerető, vezethető; ragaszkodik a föld görön-[17]gyéhez, ösztönénél fogva öntudatlanul hű, alkotmányosságról fogalommal nem bír. Az ezerből okoskodik *nyolc, kettő*, ahogy szokás mondani, főkolompos, vezető, aki már az intelligens elemekkel érintkezik, azoktól megbízásokat kap, egyszóval öntudatának és a dolgok ismerete nélkül agitátor. A köznép, mint anyag, láthatólag jó; erkölcsi, hajlamai, a múlt hagyományainál fogva ugyan nem épen kifogástalanok, de azért kapacitálható, a jóra erős fogé-

konysággal bír; rendelkezhetik vele jó vagy rossz irányban mindaz, aki szívéhez férközni tud. Vegyülni nem vegyül, hitéhez, hagyományaihoz hű; de illeszkedni tud, alázatos, a törvényt tiszteletben tartja, könnyen kormányozható, kevés jóindulattal egészen megnyerhető; kerüli a bajt, a magyarral és más nemzetiséggel jó egyetértésben él, öszszetűzni idegenekkel nem szeret.

Az intelligenciával egészen megfordítva áll a dolog. Minden százból *öt* nyílt agitátor; *ötven* vakon elhisz mindent; nem gondolkodik, románul kinyomtatva a legnagyobb botorságokat is készpénzül fogadja, bizalmatlan, és sanyarú állapotja miatt elégedetlen; panaszol; minden hazafiatlan mozgalmat, törekvést támogat; tapsol, üdvözlő és részvétáviratokat küldözget az agitátoroknak; *harminc* állásánál, függő körülményeinél fogva hallgat, de félszemmel az agitátorokra kacsint; *tíz* anélkül, hogy valamely oka volna rá, agitál sportból, nálunk az a chic, hogy „jó” románnak látszassék; *kettő* családi összeköttetés, vagy más körülménynél fogva be-**[18]**olvad; *kettő* bizonyos kedvezmények elnyerése reményében adja az alkotmányost, hogy aztán a legelső alkalommal az agitátorokkal egyesüljön, csak *egy* merészel nyíltan beszélni a magyar alkotmányosságról; írni pedig minden *kétezer* intelligens emberből csak *egy* merészel az agitátorok által követett irány és politika ellen. Így száz intelligens román emberből átlagosan, mondjuk, *öt* ember fogadja el nyíltan a tényleges állapotokat, és kilencvenöt azok ellen van. Az intelligens ember nem illeszkedik, merész, büszke és kihívó, a bajt nem kerüli, de keresi és csinálja; a törvényt kijátssza, érintkezéseiben kíméletlen, nem kapacitálható, türelmetlen, a kenyeret elfogadja, de le nem kenyerezhető.

A tényállás tehát az, hogy alkotmányos szempontból a köznép egészen jó, az intelligencia pedig egészen kártékony és rossz. Mivel azonban a román köznép saját autonómikus intézményeinél fogva intelligenciájának áll befolyása alatt, de különben is, gyakori csalódásai dacára saját vérű urai iránt bizalommal viseltetik, bátran állít-

hatjuk, hogy a román köznép intelligenciájával együttérez, s hogy attól sem ma, sem a jövőben el nem választható.

Mi tehát egyek vagyunk: jóban és rosszban együtt-érezünk. Olyanok vagyunk, mint a juhnyáj, a melyből egy-egy állat ha el is téved, ha ki is válik, társainak első hívó hangjára nyomban ott terem, velük egyesül. Közülünk, e juhnyájból, elég egynek elől menni, mindnyájan utánna ira-[19]modunk, s ha a kolompos a vízbe ugrik, mindnyájan utánna indulunk.

Mi szolidárisok vagyunk. A nép annak a politikának lesz a követője mindig, amelyet intelligenciája megteremtett. A nép külön politikát nem űz, nem csinál. Bár azzal hitegetjük magunkat, hogy közöttünk „mérsékelt” elemek is volnának, és tényleg vannak olyanok is közöttünk, akik magukat mérsékelteknek mondogatják, mi ezen urak mérsékeltségével, bátorságával, nyílt fellépésével sehol sem találkozunk.

A mérsékelték feladatukat akként oldják meg, hogy halomra dőlnek, talapot készítenek önmagukból, hogy a nem mérsékelték jobban ágaskodhassanak, kilátszóbbak, magasabbak legyenek.

Nincs mi közöttünk semmi különbség. Az idegen szemlélő tapasztalni fog ugyan civódást, súrlódást, mindez azonban csak személyes ügy, amely nem azt jelenti, hogy az egyik rész közülünk az alkotmányt védi s a békés együttlétnék volna apostola, hanem azt, hogy az egyik erősebben akar támadni, mint a másik, mindent, ami magyar. Sőt a magyar még azt is tapasztalhatja, hogy mi külön-külön, négy szem között szeretetreméltók is vagyunk; hogy a magyar–román barátság szükségességét nemegyszer hangoztatjuk, és siránkozunk a tapasztalt torzsalkodások felett. Dr. Rácz például, a komité elnöke, vagy dr. Lukács, Mocsonyi vagy Coroian Gyula egyenként négy szem között a magyarral szemben állván, képesek lesznek forró könnyeket hullatni a viszály miatt, mely a két nép között dühöng és [20] beszélni fognak édesen, mint a méz, a magyar–román közös érdekekről, a pánszlávizmus

veszélyeiről, a magyar nemzet képességeiről, liberalizmusáról – de sőt el fogják ismerni túlzóink politikai szédelgéseit is, politikájuknak hazafiatlan voltát; mellüket fogják verni, hogy ők jó magyar hazafiak – de mondom, négy szem között. Nyíltan azonban mindnyájan egyet kiáltunk: *Inkább oroszok, mint magyarok!* És egyhangúlag *vandal, cigány, zsarnoknak* kiáltjuk ki a *magyart*. Alkotmányát elpusztítandónak. – Senki sem tiltakozhatik nyilvánosan ezen ítéletünk ellen, még az sem, aki püspök, vagy aki a magyar állam kenyerét emészti!

Ma már mindnyájan egy hajóban úszunk. Úgy gondoljuk, együtt fogunk kikötni az óhajtott révpartra, vagy a zivatarok korbácsolása alatt együtt fogunk elpusztulni. Az első ágyúlövés határainkon együtt fog minket találni e hajóban, hacsak az ahhoz értők nem gondoskodnak arról, hogy ellenkező irányban vitorlázzunk. Mi a múlt bosszújával a jövőben élünk.

Mi a mi célunk? Sajnos, hogy amiről régebben még nem is suttoztak az emberek, ma arról nyíltan beszélhetünk. Bejártam az országban a románok által lakott helyeket, és e tekintetben különbségekre nem akadtam. A különbség csak az, hogy az egyik országrészben hangosan beszélnek ideáljainkról, más helyen csak suttoznak, de mindenütt gondolkodnak és várják a dolgok fejlődését.

A szomszéd román állam álmodozói a ro-[21]mán királyság határainak kitolásáról álmadoznak – a Tiszáig. A román királyságban Erdély elfoglalására vonatkozólag a Tiszáig plánumokat csinálnak. Ez elvitázhatatlan tény, amit egyszerű tagadással megdönteni nem lehet.

Romániából e tervre pénzzel és röpiratokkal készítik elő a világot. A költők erről dalolnak, a tanítók erről tanítanak, a papok erről prédikálnak, a sajtó erről ír, és a tudós erről elmélkedik. A gyermeknek a bölcsőben erről mesélnek; az ifjú ezért fut, fárad, s a hajadonok erről ábrándoznak. „Számadás a magyarokkal!” „Testvéreink felszabadítása.” „Egyesülés testvéreinkkel.” Urechea V. A. egyetemi tanár az ifjúságot nyíltan felhívja az ideál meg-

testesítésére. Oly ideál ez, amelyért milliók lelkesednek, milliók szíve egyesül egy dobbanásban. Nincs áldozat elég nagy és munka elég fáradságos, amelyre ne számíthasson az, aki ez ideál megtestesülési munkáját megindítja. A magyar nembánomság, kicsinylés, a hatalom tudata és az arra való törekvés, hogy minket elszigeteljen, ezen ideál lábai elé kergetett. Mi felfogtuk a román állam rendbontó elemeinek törekvését, szívesen hívtak, és mi hozzájuk csatlakoztunk. Utat vettünk magunknak Románia felé, százanként tolultunk kifelé, meríteni a tiszta forrásból lelkesedést az ideál iránt! Utunk szabad volt, még örvendettek, hogy kifelé tolultunk. Ki bajlódott volna ezen összeköttetésekkel? Csakhogy mi vissza is jöttünk, és létesítettünk a román állam és Erdély között egy szoros kapcsolatot, amely keményebb a vasnál, [22] s amelyet ma a magyar hatalom nem tud megsemmisíteni.

Minket megtanított a történelem arra, hogy kicsiny okok eredményezik a világtörténet nagy eseményeit; hogy az, ami ma lehetetlennek látszik, kitartó vasakarattal fogva holnap lehetségessé lesz, s holnapután megvalósul.

A magyart is megtaníthatta volna a történelem arra, hogy semmit sem szabad kicsinyelni, lenézni; hogy a tűznek akkor kell sietni az eloltására, amikor még kicsiny, s erőre nem kapott. Nincs az államban olyan jelentéktelen elem vagy erő, ami ne árthatna vagy ami ne használhatna az állami szervezetben.

Mi veszteni mit sem veszthetünk; egy szerencsétlen háború esetén (óvja meg ettől isten hazánkat!) mindent nyerhetünk – ideálunk megtestesülését! Mi az egy összeülő európai kongresszusnak, ha nagy háború után egy darabka földet ide vagy oda dob? Európa bölcsei azt fogják mondani: Adjuk oda Erdélyt a Tiszáig a román államnak, hogy biztosítsuk az európai békét! Nem sokat fognak azzal bajlódni, hogy egy nemzet testéből kivágnak egy darab eleven húst, mely örökre fájni fog; a diplomaták nem érzékenyek, a nemzetek fájdalmai nemigen érintik. Mert hisz

az erdélyi románság ügye máris európai kérdéssé lett felfűjva.

A diplomaták majdan előveszik a Liga által eddig elterjesztett röpiratokat, és azokból ki fogják mutatni a román állam jogát a magyar részekhez s a magyar nemzet államalkotási és kor-[23]mányzási képtelenségét. Ha pedig legyőzetünk – semmit sem fogunk veszteni. Európa minket, a legyőzötteket meg fog védelmezni a magyarok dühe ellen. Ez a mi hitünk, ez a mi álláspontunk.

Vagy azt hiszik-e, hogy I. Károly király és tanácsosai a román nemzetet a hármasszövetség számára biztosítani fogják? Miért van a mi szomszédunkban az orosz, miért van nekünk ideálunk, és miért van a világon muszka politika és cselszövény? A koronájával játszik az a román államfő, aki a román nemzetet nem vezeti ideálja felé.

Ezt hirdeti a román államban mindenki. „Semlegesek leszünk minden irányban. De ha a magyart fegyverben fogjuk látni, a mi ágyúink mindenesetre a magyaroknak lesznek szegezve, esküdt ellenségeinknek. Nem lehetünk ellensége francia nővérünknek, sem orosz barátunknak, akivel közösen döntöttük meg keleten a félholdat” (Funcț. 1893. 566. sz.).

Ezzel az ideállal a magyarnak előbb-utóbb számolnia kell. A harcban lehet összetör, lehet hogy nem. Ha összetör, magának árt, a világ előtt valódi elnyomottak leszünk, az elnyomatás a szíveket az elnyomók ellen fordítja; – ha elbukik, mi mindent megnyertünk.

Mi a mi célunk, teendőnk? Támogatni a román államot az ideál megtestesítési munkájában. A munka fel van osztva, ők künnt, mi bennt. Rágni a magyar alkotmányosság fájának kérge alatt, mint a féreg; megtámadni az ép fát. Mi bizton rághatunk, mert a fakéreg megóv [24] minden bajtól. Majd egyszer megörölvén, ledöntjük tövestől. Munkánk sikerülni fog, mert sokan vagyunk, sokan pusztítunk abban a fában. Amint a magyarok kimutatták, két és fél millió, de mi azt hisszük, hogy három és fél millió. E számban van a mi erőnk, a mi jogunk!

És nekünk, három és fél milliónyi népnek célunk, teendőnk minden eszközt felhasználni, amellyel a magyar alkotmányt megsemmisíthetjük, amivel neki árthatunk. Minél több szabadságunk lesz, annál gyorsabb tempóban fogunk dolgozni; minél több jogunk lesz, annál veszedelmesebb lesz a magyarra nézve, mert nekünk a jog és a szabadság tőle csak azért kell, hogy azt ellene fordíthassuk. Gyengíteni a magyart, ártani neki mindenáron, ez a mi feladatunk a magyar állam területén.

Haza és nemzetiség szerintünk két fogalom, két kötelesség. A haza magyar, a nemzetiség román. A körülmények a haza fogalmát ellenkezésbe hozták a nemzetiség fogalmával. Mindnyájan a nemzetiség köré csoportosultunk, s a haza iránti kötelességet elcsaptuk magunktól. A hazát lehet megcsalni, a nemzetiséget nem; a hazához lehetünk hűtelenek, a nemzetiséghez nem. De mert válásról és szakadásról van szó, mi a hazából részt követelünk magunknak; tagosítást, hogy egyik birtokrészünket a másikhoz csatolhassuk. Látható tehát, hogy a mi hazafiságunk merőben elűt a magyar hazafiságtól. A mi hazafiságunk magyar szempontból *hazaárulás*, és a magyar hazafiság, a mi szempontunkból [25] *nemzetárulás*. Ami a hazának használ, az nekünk árt; ami a magyart erősíti, az minket gyengít; ami előtte szent, az előttünk gúny. Azért jaj annak, aki közülünk magyar szempontból hazafiasnak állítja magát! A „patriotic” szó jelentése nálunk megvetés, gyalázatos. Mi hetedízíglen megbüntetjük sorainkban a „*magyar hazafiakat*”, és a magyar államhatalom nem tudja őket bosszúnkkal szemben megvédelmezni. Szembeszállunk az államhatalommal, és ebben a harcban fegyvereink erősebbek a magyar államhatalom által használt fegyvereknél.

A magyar államhatalom a harcban liberális, humánus és becsületes. Mi zsarnokok és embertelenek vagyunk; ha lehet összetörjük, ha lehet megfélemlítjük azt, aki utunkba áll. Becsületesség dolgában nem vagyunk kényesek; megadjuk becsületszónkat, de előle megszökünk;

vagy állítunk strómanokat, napszám mellett, hogy kisz szenvedjenek érettünk.

Nincs közöttünk sem jellem, sem következetesség, sem nagy, sem kicsiny. Azért állhat bárki is a mi soraink élén. Hogy ott ma egy kopott és hitelvesztett *Rácz*, vagy becsületszavát megszegő *Brote*, a püspökét gyalázó hűtlen pap, *Lukács*, vagy az utcáról felszedett napszámos, *Baltes* András ágaskodik, annyi, mintha félistenek volnának az élén, nekünk csak strómanok kellene, hátuk mögött ott vagyunk mi. Mindnyájan egyformák vagyunk. Tekintéllyel ki-ki csak a mi kegyelmünkből rendelkezik. Mindenkinek csak annyi tekintélye van, a mennyivel mi [26] megtiszteljük; s ha utunkban áll, lehúzzuk székeről a püspököt is, és a föld sarában hurcoljuk. Jelvényünk a *bocskor*, az a lenézett, utált bocskor, mely ma különféle alakban ott díszel a szalonok asztalán örök figyelmeztetésül: Bocskorból emelkedtél, becsüld meg azt, és érezzél a bocskorossal! Tekintély előttünk csak az, aki a magyar állam ellen dolgozik, és abban a percben semmi, adta volna ide lelkét, testét, egész vagyonát, amelyben félreáll. Azért a mi nevünkben senki sem alkudozhatik, senki sem ígérhet, titokban nem paktálhat senkivel, mert aki efféle vállalkozik, az ránk nézve örökre elveszett, elveszti hatalmát azonnal, mint az a sas, amelynek szárnyait és körmeit levágták. De hiában is paktálna nevünkben bárki is. Nincs közöttünk ember, aki garanciát tudna nyújtani jövő magatartásunkra nézve. Ha alkut kötnénk, megszegnék, mert szerintünk a magyar alkotmány keretébe a román nép existenciája, boldogsága be nem illeszthető. Szédelgő felfogás, de ez a szédelgés átment három és fél millió ember tudatába – félisten lesz közöttünk az, aki ezt a tudatot kiöli belőlünk.

Berendezkedtünk úgy, hogy a magyar államhatalomnak, kultúrájának semmi befolyása ne legyen reánk. Egész berendezkedésünk arra való, hogy minden magyar befolyást kiszorítsunk. Szegényesen, de jól élünk. Urai vagyunk mi magunknak. Teremtettünk nyelvet, amelyből

kiküszöböltünk minden magyar szót. Nem kegyelmeztünk meg még a „Meváltó”-nak sem. Megteremtettük a román történelmet, és mind-[27]nyáján megesküszünk arra, hogy az úgy igaz, ahogy mi képzeljük, írjuk és tanítjuk. Nálunk a tudományban nincs véleménykülönbség, csak közhit. Megteremtettünk magunknak egy hitet, ezt a hitet nem szabad megdönteni a tudományos bűvárlatnak. Jaj annak, aki annyira tudós, hogy már nem hisz, mert mintha nem hinné az Isten lételet. Tudósaink egész hivatása abból áll, e hitben megerősíteni mindenkit és ostromozni azokat, akik kételyt akarnak támasztani. E hit szerint a föld a miénk, a Tráján utódaié. Egész irodalmunkat szigorúan elkerteltük a magyarétól; nagyon örködünk, nehogy abba csak szó is tétessék a magyar fénylő csillagokról; – nekünk ne világítson senki, ha magyar. Ránk nézve nincsenek magasabb általános értékű emberi igazságok. Mi mindezeket a Baltes, meg Rusz Siriánul János (két-három elemi iskolát végzett egyének) szemüvegén át tartozunk nézni. Elöttünk csak az az igazság, amit ezek vallanak. A magyar képviselőház remek szónoklatai meg nem győznek, azok ránk nézve üres ostobaságok; a magyar költők remekei fűzfapoétai termékek, az egész magyar kultúra minket nem érint. Szenteket teremtettünk, hősöket. A mi szenteink és hőseink Hóra és Kloska, a magyarok hóhérai. Ott díszileg képük házaink falán a Lukács és dr. Rác képei mellett, akik a magyar alkotmány esküdt ellenségeiként dolgoznak. Van nemzeti komiténk, mely politikánknak irányt ad; az ország külön választókerületeinkkel van behálózva. Van népnevelési társaságunk, mely kulturális mozgal-[28]mainkat kíséri figyelemmel. Van sajtónk, mely tisztán nekünk szolgál; egyházunk, mely tisztán a miénk; vannak pénzüntézetek, amelyek csak a mi befolyásunk alatt állanak; iskoláink a mi eszméink talaját művelik. Tőlünk függ pap, tanító, ügyvéd, püspök és mindenki más; senki sem független velünk szemben. Ha egy-egy kiválik, ott marad a testvére, a nővére, apja, anyja, és mi mindezeket megfojtjuk az áruló hibáiért. Egyházi és

világi alapítványainkat csak az élvezheti, aki egészen a miénk. Miénk a társadalom, a sajtó, az egyház, a pénz és a föld; ifjúságunknak eszét és karát mi mozgatjuk, sem erre, sem azokra nincs a magyarnak semmi hatalma, befolyása.

Aztán a gyengébbek kedvéért alkottunk magunknak nemzeti programot is. Mert hiszen Európa előtt írott programmal kellett álláspontunkat igazolni. Szegény program! Abba csak ki nem írhattuk, hogy nekünk Erdély kell a Tiszáig, mert ez forradalmi tény volna, Európa pedig a forradalmakat a programokban nem szereti; a forradalmak eredményeit azonban szívesen szankcionálja. De különben is ez a program nem a miénk; ezt a pontot a román állam elemei, a Liga, vették fel titkos programjukba; a mi feladatunk csak a támogatás, oly magatartással és intézkedésekkel, amelyekkel mi a magyar alkotmányosságot megdönthetjük. Így beiktattunk azonban abba a programba egyebeket, erősen vigyázzván, nehogy olyan valami lehessen benne, amit esetleg a magyar meg is adhatna.

[29] Legfőbb követelésünk a magyar állam kettészakítása Erdély autonomikus berendezésével. Oly követelés, amely közelebb visz az ideálhoz, a magyarokat pedig gyengíti. Beszéltünk még föderatív magyar államról is. Ámde ki lelkesül ezen programpontokért? Kinek kell Erdély autonómiája, a föderatív magyar állam? Nekünk kellene ugyan ideiglenesen, amíg megbontanók a magyar alkotmányt, azután abban rágódnánk tovább, amíg átrágnók magunkat a Kárpátokon át a román államba. Az egész program egy fikció, csak arra való, hogy a Romániával való érintkezéseinket fedezzük és takargassuk forradalmi tendenciáinkat.

A mi számításunk egyszerű és biztos. Számításunk szerint, mert mi a magyar statisztikára nem adunk semmit, van összesen hatmillió magyar és tízmillió nemzetiség. Mi keresztülvisszük a tízmillió nemzetiségnek az egyesülését a hatmillió magyar ellen. Tízmillió mindenestre több hatmilliónál, az államnak pedig a többség

óhajtása szerint kell alakulnia. Történeti múlt, alaptörvények, jogfolytonosság, a mi fogalmaink szerint hulladék, amit összesepernek a házban és a szemétdombra visznek. Mi közülük volna ezen nemzetiségeknek Erdély autonómiájához, programunk sarkalatos pontjához? Tehát most már föderatív államról beszélünk. Nekünk mindegy, mi nem sokat adunk a logikai sorrendre, következetességre, már megállapított programpontjainkra; úgy dolgozunk, ahogy nekünk jól esik.

Ezt a nemzetiségi egyesülést a magyar mil-[30]lennáris ünnepélllyel kötjük össze. Ezer év után mi is demonstrálni kívánjuk, hogy ez az állam nem *magyar nemzeti*, hanem *nemzetiségi állam*.

Írányt akarunk adni a második ezer évre. És ha egyszer egyesültünk – akkor ám csak jelentkezzék az ellenség határainkon, jaj lesz akkor a magyarnak! A horvát ellenzék már felénk nyújtja a kezét, a szerbekkel tisztában vagyunk, a tótokkal együttérezünk. Tavasszal, vagy addig is, megbeszéljük a további teendőket, s a megállapodáshoz képezt fogunk cselekedni.

Íme, így gondolkozunk mi; ilyen a mi szervezetünk. És ami legfőbb, a harcra a pénz bőven áll rendelkezésünkre: hátunk mögött a román állam lelkes közvéleménye; ifjú hadsereg, koronás román fő, nemzeti cél, amik összesen lelkesíteni tudnak és hinni, reményleni engednek. Amikor mi isszuk azt a drága vizet és szívjuk azt az éltető levegőt, és esszük azt a puha kenyeret a hazai földről, ugyanakkor a hazai föld elárulásáról gondolkozunk.

Idáig jutottunk; a morál törvényei előttünk semmi; az igazság nyűg, a melyet ledobtunk a nyakunkról; a haza fogalma ostobaság; az alkotmány ma van, holnap nincs, azért értéktelen. Csak *egy igaz, szép és jó van, és ez a mi ideálunk*.

Míg a magyar, mint a méh gyűjti a mézet virágról virágra szállva, hogy boldogítsa a hazát, mi mint a pók a kas egyik szegletében, szintén nagy szorgalommal, fonjuk a

finom hálót, hogy [31] megfoghassuk a méhet; minden virágból a mérget szívjuk, hogy megölhessük áldozatunkat.

Ha elismert dolog, hogy a köznép jó, kormányozható, a hazához hű, s polgári kötelességeinek pontosan megfelel, nagy része lehet a magyarságnak abban, hogy mi vágyainkban, aspirációinkban, hazafias kötelességeink moráljában idáig süllyedtünk. Ezt a részt, a magyarnak saját osztályrésze, ezennel kiszolgáltatom.

II. A magyarok

Csak az erdélyi részekről akarok szólni. Elismerem, hogy a királyhágóntúli részek magyarsága egészen elüt az erdélyitől; a nemzetiségekkel való érintkezéseiben tappintatosabb, türelmesebb, szeretetreméltóbb. Meg is van az eredménye, mert ott a románság is türelmesebb, hajlékonyabb és érintkezéseiben gyöngédebb a magyarsággal szemben. A magyar alkotmányosság iránt pedig több érzékkel bír.

Ez a szó: „oláh”, az erdélyi magyar előtt azt jelenti: szolga, jobbágy, hitvány, neveletlen, a parasztságnak netovábbja, olyan valami, amit komolyan számba venni vagy akinek fájdalma iránt érdeklődni, merőben felesleges. „Paraszt, mint egy oláh”, „neveletlen, mint egy oláh”, „úgy jár, mint egy oláh” kifejezések azt jelentik, hogy Erdélyben minden durvaságnak a mintaképét az oláhban keresték és vélték feltalálni, A „vackor”, „medvebocs”, „móc”, „hóra”, „akasztófavirág”, „szőrös nyelvű”-féle jelzők közönséges szólások, még jelenben is. A Tripar-[33]titum kifejezése: „az oláh nem nézvén nemének alacsony voltát”, be volt vésve a porondban játszó utolsó magyar gyermek szívébe; az „oláh móré dohánykóré”-féle inzultusokat el kellett tűrni az elmenő oláhnak az utca gyermekseregétől.

A magyar gyermek anyjának emlőjéből szívta a megvetést a „nemtelen” oláh iránt, aki alacsony származása miatt másra, mint a szolgai munkákra alkalmazható nem volt. Ha az útszélen valamely hullára akadtak és oláhé volt: „csak egy oláh!” megjegyzéssel, megnyugodva ha-

ladtak tovább az emberek, mintha az oláhnak az lett volna a rendeltetése, hogy az útszélen pusztuljon el. Oláhnak lenni annyi volt, mint nemtelennek, jobbágnak lenni; az osztályról a megvetés átment a fajra, mintha maga a faj lett volna nemtelen és tisztán jobbágyi szolgálmányokra predesztinálva. A megvetés elsősorban a nemtelen szolganépnek szólt, amely jobbára jobbágy volt, ami nemesi szempontból az emberben helyrehozhatlan és semmi által ki nem pótolható fogyatkozás vala. Nemcsak a magyar, hanem a szász, de sőt maga a román nemes is ezen a szemüvegen át nézte az oláht.

Az „oláh” szót gúnyszónak tekintettük; belerágódott szívünkbe a tudat, hogy ez a szó gyalázó, megvető jelentésű, amellyel művelt társaságban élni nem szokás. Követeltük, hogy magyarul „románok”-nak nevezzenek, s az „oláh” gúnyszónak a használatától tartózkodjanak. Szégyelltük magunkat, ha oláhnak hívtak. [34] Bolondul cselekedtük, mert ha jelvényünknek megtartottuk a bocskort és ma ezt a világnak különféle alakban büszkén mutogatjuk szalonainkban, megtarthattuk volna további büszkeségül az „oláh” elnevezést is. Ha ez a szó annyi századokon át velünk szenvedett, alkalmat kellett volna adnunk szegénynek, hogy századokon át velünk örvendezzék is. Ezt a szót kellett volna megdicsőíteni, nem a „román”-t, mely sem nem „rumân”, amint mi saját nyelvünkön magunkat szoktuk nevezni, sem nem „római”, aminthogy mi magunkat rómaiaknak nem is nevezhetjük.

És ezt a népet, a korból és a rendszerből merített alapoknál fogva megvetett népet, a magyar nemzet lelkesedése, hatása alatt az Európát végig átható szabad eszméknek, 1848-ban felszabadította és „román” név alatt testvérének fogadta. Mi ezt a szeretettel és annyi lelkesedéssel felénk nyújtott jobbot visszautasítottuk. A két nép hosszú történetében talán ez volt a legalkalmasabb pillanat arra, hogy egymással örök, őszinte frigyét kössenek, hogy gondosan körül nézvéen, a feledés vastag fátyolát borítván a múltakra, megfontolván a megfontolandókat,

kezet-kézbe, vállalva küzdenek az ország függetlenségének harcában egy szabad, önálló, alkotmányos állam megteremtéseért. Ha így egyesülve győztünk volna, minő más állapotaink volnának ma?! De ha együtt buktunk volna el, legalább nem lett volna oly keserves és hosszú a mindkét népre nézve bekövetkezett szenvedés, sőt kétségtelen, hamarább bekövetkezett volna az újjászületés, alkot-[35]mányunk helyreállítása, talán teljes függetlensége is, valaminthogy az abszolút uralom sem rombolt volna annyira erkölcsünkben és intézményeinkben, mint ahogy tette. Elismerem, hogy ezt a helyrehozhatatlan hibát mi követtük el, s ezzel mi vetettük meg alapjait a mai szeretetlen állapotoknak, súrlódásoknak.

1848-ban az a magyar zászló, amelyen e három szó tündökölt: „szabadság, egyenlőség, testvériség”, elbukott, és elbukott, mert a nemzetiségek nem sorakoztak alája; a „testvérek” egyesültek azok ellen, akik a „szabadságot” és a „jogegyenlőséget” védelmezték. Nincs ebben az ügyben a magyarnak semmi hibája, és a hosszú szenvedés ideje alatt a nemzetiségekkel szemben tanúsított megvető magatartásában sincs. A magyarnak ezen idő alatt nem volt oka szeretni azokat, akik dúskáltak vagyonában, és hagyományainak szétrombolásában egymást túllicitálták. Nem volt oka az általa hirdetett szent „testvériség” nevében szeretettel szorítani a kebléhez azokat, akik övéit a bitófához segítették. 1849 után más oka is volt a magyarnak a „testvériség” zászlójának bevonására. Az abszolutisztikus kormány az ország intézményeinek megtépászására ezrével telepítette be az idegen hivatalnokokat; senki sem védte az ország ősi jogait, csak a magyar. A magyar öszszetartott ebben, és meggyűlölt minden idegent, minden más fajt, mert minden más faj az ország ellen dolgozott. A testvériséget felváltotta a gyűlölet és a megvetés.

[36]A magyar ezzel a megvetéssel a nemzetiségek iránt érkezett 1867-hez, amellyel hazánk történetében egy új kor kezdődik. Az építészek hivatva lettek volna a második ezer évre az országnak szilárd fundamentumokat építeni;

célt és irányt jelölni, hogy mindnyájan egy szívvvel és egy lélekkel dolgozzunk az állam felvirágoztatásán. Az új kor kezdetével kezdődnek azonban a hibák és a mulasztások is, melyeknek hosszú láncolata lenyúlik a mai kormányig. A mai kormány, dicséretére legyen mondva, felismerte a bajt, s bár eddig mit sem tett annak orvoslására, érdeme mégis van, mert volt érzéke és ereje hozzá a baj lételét az ország színe előtt nyíltan konstatálni is.

Elismerem, hogy a magyar nemzet egykönnyen el nem felejtette 1848/49-ki dúlásainkat s az abszolút kormányzat alatt tanúsított hazafiatlan viselkedésünket. 1867-ben, mikor a nemzet saját sorsának ismét ura lett, a magyar nemzetnek éppen ezen dúlásokból és a nemzeti-ségeknél ezen ellenséges és hazafiatlan magatartásából tanulnia kellett volna, mert aki nem tanul és okul a múlt idők eseményein, arra nézve hiába telt el az idő, a jövő pedig rá nézve a meglepetések tárházává lesz. 1867-ben a nemzetnek nem volt semmiféle uralkodó eszméje, zászlója minden felirat nélkül lobogott. A jövőre való tekintetből pedig igen alkalmas lett volna e felirat: „*Fátyolt a múltakra!*” Hiszen beszéltek is valamit erről a fátyolról; a nemzet azonban nem tudott és nem akart felejteni; a múltakról gyak-[37]ran lerángatták a fátyolt, kíméletlenül felszaggatták a hegedő sebeket, nehogy azok valaha begyógyuljanak. Egyetlen faktor hódolt hívségesen a jel-szónak, a napnak teljes fényével ragyogott előttünk példánykép gyanánt, Ő Felsége, a király.

A nemzetnek saját jól felfogott érdekében vastag fátyolt kellett volna borítani a múltakra; egy új élet, egy új kor küszöbén *velünk szemben az igaz szeretet, őszinteség és bizalom politikáját honosítani meg, annak érvényt szerezni mindenütt és mindenkivel szemben.* Mert hiszen új életről volt szó, feltámadásról, mi pedig régi bűneinkkel, gyűlölködésünk maradványaival, ellenszenvünk és bosszúállásunk érzetével támadtunk fel; tisztítótűzön mentünk át, és még sem tisztultunk meg, elrettentő példák állottak előttünk, és mi azokon mégsem okultunk. És különösen a

magyarnak kellett volna okosnak, óvatosnak és tappintatosnak lenni, mert a helyzet ura ő lett; jól tudhatta, hogy minden balfogás, hiba, bűn az ő számlájára íródik fel, ő lesz a felelős ez államban mindenről, még arról is, amiben semmi része sem lesz. A magyarnak így kellett volna okoskodnia: „Megállj, hisz ez a nép az enyém; karát és eszét magamévá teszem, felhasználom államalkotási munkában tényezőként. Megállj, hisz ez a nép az én földemen lakik, ha elvadul, az én földemen fog kárt okozni; ez a nép egy meder nélküli folyó, mely ha kiárad, az én földemet sodorja el; megkezdem tehát a szabályozási munkálatot, partjaira fákat ültetek, rajta [38] malmokat építek, hadd öröljön nekem! Ez a nép égő parázs, nem engedem, hogy idegen szelek lángolásba hozzák, e láng az én házamat emészti fel; gondozom, hogy mérsékelten égjen, hogy az én főztemet készítse meg, az én fazakamat melegítse meg.”

A magyar azonban nem tanult a múltból, és nem vette számba azt a természeti törvényt, hogy minden erő érvényesülni törekszik; hogy minden egyén, minden nép érvényesülni akar és érvényesül is, ha más úton nem, a kártételben. És amikor ezt a természeti törvényt nem vette figyelembe, elkövette azt a helyrehozhatatlan hibát, hogy ahelyett, hogy az új népelem követelményeinek megfelelőleg Erdély kormányzatát őszintén demokratikus alapokra fektette volna, megteremtett benne egy üres arisztokratikus uralmat, amelynek a néppel semmi érintkezése nincs, amely folytatása az 1848 előtti pöffeszkedő földesúri uralomnak; szankcionálta és ápolta benne a klikk- és a kasztrendszer, amely idáig minden országban forradalmakba sodorta a népeket. A román nép 1867-ben az 1848 előtti földesurak uralmát látta felelevenedni; az új kornak egyetlen meleg sugara sem csillámlott át, amely arra mutatott volna, hogy a jobbagyságból felszabadított nép az állami szervezetben a törvény korlátain belül, az alkotmányos élet talaján szeretett társnak ismertetik el. Látott egy népet, amely uralkodik, s ez a magyar, s látott a maga

személyében egy népet, amelyet arisztokratikus göggel és fogásokkal kormányoznak, [39] ridegen, a törvény betűi szerint, sokszor azok ellenére is, de minden szeretet nélkül.

Nem azt vitatom, hogy 1867-ben a magyarnak az lett volna a kötelessége, hogy levesse fényes mentéjét, sarkantyús csizmáját és az „oláhság” kedvéért harisnyát meg bocskort öltsön fel; hogy feladja múltját, befolyását, vezérszerepét Erdélyben olyan elemek javára, amelyek talán tapasztalatlanságuknál fogva mindezeket önmaguk ellen és a haza romlására használták volna fel, nem: a kötelessége az lett volna, hogy ezt a kultúrában nem a saját hibája miatt elmaradt népet a maga felvilágosodottságával, szívének melegével, jóakaratóval, igazságosságával, bizalmával, őszinteségével megnyerje, magához emelje, vezesse; a bocskorból kiemelkedő értelmiség existenciáját biztosítsa, annak létérdekét az állammal összeköttetésbe, függőségbe hozza. Annak a jó anyának a szerepét kellett volna átvennie, aki járni kezdő gyermekét nagy türelemmel és szeretettel vezeti lépésről-lépésre, széktől-székiig, és erőssen vigyáz arra, nehogy elessék. Ezt a türelmet, bizalmat, ezt a szeretetet vártuk volna mi, de ez a türelem, bizalom és szeretet velünk szemben az erdélyi magyarban nem volt felfedezhető. A türelem, bizalom és szeretet helyett láttuk azt az élénk kapzsiságot, amely orrunk előtt mindenütt becsapta az ajtót, amely minden utat eltorlaszolt; amely a klikk- és a kasztszerű összeköttetések és befolyások révén csekély intelligenciánkat kiszolgáltatta a tétlenségnek, részben a nyomornak, a további fejlődésnek útját állta, hazafias irányától egészen eltérítette. Hisz 1867-ben még volt hazafias töredék is közöttünk – hová lett az? Természetes körülmények között, jóindulatú támogatás mellett annak a töredéknek szaporodnia kellett volna – de ma nincs sehol; összetörte az a kapzsiság, mely a maga érdekén kívül más érdekeket nem ismert. Az erdélyi magyar a maga privát érdekét az állam érdekével hozta kapcsolatba, a maga existenciáját azonosította az

államéval. Az állam érdekében követelte saját magánérdekének kielégítését; az „oláhság” egzisztenciális érdekét pedig az állam érdekével ellentétbe hozta. Ha ez így van, akkor miként követelhető, hogy az, akinek egzisztenciája érdekében az állami gondoskodás hiányzik, a hazafiság oly magaslatára emelkedjék, ahol azok állanak, akiknek magán anyagi érdeke az állam egzisztenciájával azonosíttatik? Hogy követelhető tőlünk azért a levegőért, amit itt szívunk, azért a vízért, amit itt iszunk, szűkös anyagi körülményeink között, sokszor éhesen, ugyanaz az erény és ugyanaz a tökéletesség, amelyekkel azok bírnak, akik vagyonosabbak, műveltebbek, s akik a hazai víz és levegő mellett még kenyérhez is jutnak? Hitem és meggyőződésem: semmi sem jogosítja fel az állampolgárt a hűtlenségre; de hitem és meggyőződésem, hogy az állampolgárok között egyenlő mértékkel kell mérni; ha lehet, gyógyítani, ha nem, lemetszeni a beteg testrészt bárkinél is, és egyformán ápolni és támogatni, ami egészséges, ami ép. Nálunk az egészségeseket felelőssé [41] tették a betegekért, és ahelyett, hogy az egészségest gondosan elkülönítették volna a betegektől, mindnyájunkat, beteget és egészségest, a járványkórházba szállítottak, ahol mindnyájan megkaptuk azt a bajt, amelynek gyógyítására most nem bizonyul elégségesnek az egész magyar prudencia. Erdélyben ezt az állapotot az „élelmes úri hazafiság” teremtette meg, amely leggyakrabban magánérdekeket hajhászva, az „oláhnak”, akit előbbre kellett volna tolni, mert útjában volt egyik-másik hazafinak, veszett hírért költötték, és így lehetetlenné tették a magyar társadalomra és közszolgálatra nézve. Pedig a dolgot meg kellett volna fordítani; a bizalom bizalmat szül és lekötelezi azt, akit azzal megtisztelnek. Ha egyik-másik emberünkben meg is lett volna az elpártolás hajlama, a bizalommal azt meg kellett volna benne fojtani, nem pedig annak kicsírázását és fejlődését ápolni a bizalmatlankodással és a gyanúsítás ezer nemével és eszközével.

Dacára ezen betegségünknek és a magyar alkotmányossággal szemben elfoglalt álláspontunknak, egy érdemünk mégis van. Erdélyben a románság tartja fenn a békét. Nem a magyar biztosítja Erdélyben a magyar uralmat, hanem a román köznép törvénytisztelete; nem a magyar közigazgatás teszi lehetővé Erdélyben a békés fejlődést, a magyar kultúra terjedését, hanem a román köznép türelmessége; nem a szurony biztosítja Erdélyben a magyar földesúr kúriáit, javait; Erdély rengetegeiben és országutain nem a magyar csendőrség teszi biztossá a közlekedést, [42] a köznyugalmat, hanem a román nép tisztelete a fennálló rend iránt, mely még akkor sem enyészik el, amikor exaltált férfiai azellen prédikálnak. Azok az urak, akik arisztokratikus göggel néznek le bennünket, a másfél millió oláh öntudatos mozgalmára fel szokták szedni sátorfájukat, és eltűntek a felületről, kárhoztatván a kormányt, hogy Erdélyben a magyarságot nem tudja fenntartani. Pedig üdvösebb dolog volna, ha a magyarság uralma Erdélyben a szereteten és nem a szuronyon, nem a hatalom tudatán nyugodnék. Ez költséges és veszedelmes uralom, amely előbb-utóbb véget ér, az pedig ingyenes és örökös. A hármasszövetség megvédelmezheti államunkat külső ellenségeivel szemben, de a hárommillió belső ellenségtől nem. A külső ellenséget elriasztja, megsemmisíti a szurony, de a belső ellenséget nem. A hatalmas Anglia nem tudott területén összetörni egy maroknyi népet. A hivatkozás elismerem, nem találó, de a példa az.

Ilyen hangulattal lépett a magyarság Erdélyben ősi jogainak birtokába a románsággal szemben. És ezzel eljutottam odáig, hogy részletezhetem a közjogi alap, a magyar kormányzat, társadalom és sajtó főbb hibáit és mulasztásait e kérdésben.

*

Mindenekelőtt az 1867-ki közösügyes paktumról akarok szólni. Talán nincs is jó szemem ahhoz, hogy megláthassam azon magasabb szempontokat és érdekeket, amelyek szükségessé tették, hogy a szerződés Ausztriával oly alakban [43] köttessék meg, mint amelyben megkötötték; talán érzésem sincs hozzá, s tehetség dolgában sem állok oly lábon, hogy megbírálhassam az 1867-ki paktumot. Elegen megbírálták; eredményeiben pedig elég világosan áll előttünk. Annak a paktumnak jónak kellett lenni, mert hiszen a nemzet bölcsei teremtették meg és lelkesedtek érte.

Egyet azonban látok, és ez az, hogy a magyar nemzeti állam, a magyar nemzet ideálja azon az alapon sohasem lesz megvalósítható. A közös hadseregben a magyar állam területén az 1867-ki egyezés egy külön *önálló nemzetiségi államot alkotott*. Saját gyermekeinkből, ifjúságunk színe-javából a hatalmas hadseregben egy külön érdekkör alakult, amely közjogi helyzeténél fogva minden tappintata, óvatossága és szigorú fegyelme dacára nem egyszer jó ellentétbe a nemzet érzelmeivel és aspirációival; – a magyar egységes nemzeti állam ideálja iránti lelkesedést pedig éppenséggel nélkülözi. Az egységes magyar nemzeti állam és közös hadsereg oly ellentétek, amiket egybeforrasztani nem lehet. A nemzet tehát lelkesül egy egységes nemzeti magyar államért, és annak megtestesítésére óriási áldozatokat hoz, de nincs hatalmában, hogy saját fiait saját hadseregében abban a szellemben fegyelmezze, amely a nemzet ez irányú aspirációinak megfelel. A nemzet *a maga hadseregében nemzetiséggé zsugorodik össze*, amelynek erősen vigyáznia kell, nehogy érzelmei és aspirációi a többi nemzetiségek érzelmeitől elütően jussanak kifejezésre.

[44]Külügyi képviselőnk idegen, királyi udvartartásunk hiányzik – nemzetiségeink nem látják sehol a magyar hatalmat, a magyar önálló rendelkezési jogot. A magyar állam területén megszülethetik valaki, hosszú életet élhet, magyar pénzen nagy befolyásra és tekintélyre tehet szert

anélkül, hogy kénytelen lett volna hosszú életén keresztül egyetlen magyar szót szólnia. A hadsereg és a diplomácia, amely magát magyarnak is mondja, ezt a nyelvtudást a magyar államban feleslegessé teszi. A függetlenségi programot semmivel sem lehet úgy indokolni, mint a nemzetiségi kérdéssel. Az 1867-ki paktummal a nemzet megkötötte tevékenységét, érzelmeit, vágyait, aspirációit, amelyekből csak annyit létesíthet, amennyit az egyezség keretébe beleilleszthet. Az a keret pedig az egységes magyar nemzeti államot meg nem szenvedí.

Baj volna-e az? Nem baj reánk nemzetiségekre nézve, amelyek ellentétbe állítottuk összes tevékenységünket a magyar nemzetállam eszméjével, hanem veszedelem és baj arra az eszmére nézve, amelynek megtestesülése egy erős Magyarországra nézve feltétlenül szükséges. Nem mesebeszéd az, hogy a dicső Habsburgok fénylő koronájának legbiztosabb őrhelye Budapest. Az erős magyar állam létesülése annak a koronának a fényét és dicsőségét örök időkre biztosítaná, de hogy az 1867-ki paktum alapján, amely a nemzetiségek külön aspirációinak is tápot nyújt, az az erő miként lesz megszerezhető, felfogni képes nem vagyok. Ez az erő ak-[45]ként volna megszerezhető, ha a magyar állam összes polgárainak hazafias érzelme magyar nemzeties irányban egyesítették, és nem úgy, hogy az egyedül üdvözítő magyar hazafiságot a külön nemzetiségi aspirációk támogatásával feleslegessé és nevetségessé tesszük. A hadsereg a maga erejét a nemzetnek ezen egységesített hazafias tudatából kellene merítenie; a hadseregben ezt a tudatot nem gyengíteni, de a leg gondosabb kézzel ápolni kellene. A hadsereg, amelynek nincs nemzeti öntudata, lépteit pedig nem nemzeti célok vezérlik, lehet kitűnően fegyelmezett, a zászlójáért önfeláldozó, bátor és vitéz, és ezt joggal elmondhatjuk kitűnő hadseregünkről is, de nemzeti érzelemben szétfolyó elemeinél fogva sohasem képes a lelkesedés azon rendkívüli fokára emelkedni, amely a rendkívüli tények elkövetésére feltétlenül szükséges. Hiszen előttünk áll a példa, az egy

nemzeti érzelemben összeforrt, nemzeti eszmékért lángoló honvédségünket 1848-ban nem tudta leverni az osztrák hadsereg, pedig abban az összes nemzetiségek által támogatva volt.

A közös hadsereg magyarországi része nem az önálló és az osztrákkal egyenlő társnak elismert magyar nemzet hazafias tudatából meríti szellemét. A magyar ifjú, mikor a hadseregbe belép, nemzeti aspirációit köteles otthon hagynia.

Az 1867-ki paktum egyebekben lehet remek alkotmány, más eredményeiben lehet üdvös, de arra nem alkalmas, hogy a magyar nemzet a [46] nemzetiségeknek a maga hatalmával, állami önállóságának erejével imponáljon.

Kimondottuk az *uniót*, és ezzel Erdély Magyarországgal egyesült. A nemzetállamnak vagyok a híve; a nemzetállam érdekében az unió feltétlenül szükséges volt. De a nemzetállam érdekében feltétlenül szükséges lett volna az uniót a leggyorsabb tempóban végrehajtani. Erdélyt melegebben összeforrasztani az anyaországgal, megsemmisíteni e fészekben mindent, ami arra emlékeztethette lakóit, hogy Erdély különálló rész, külön speciális érdekekkel. Épen ellenkezőleg történt. Erdély az unió dacára külön maradt; külön törvényei és kiváltságai fennmaradtak; német pátensekkel kormányozták sokáig ez országrészt, sőt a pátensek nagy része be lesz mutatva a millennáris ünnepélyen is. Pedig a millenniumon igen szép lett volna, ha a kormány Erdélynek teljes beolvadását, külön törvényeinek, pátenseinek megsemmisülését a magyar nemzetállam érdekében és dicsőségére proklamálta volna.

Az erdélyi magyarság sok tekintetben saját magánérdekeiből kifolyólag külön speciális erdélyi viszonyokról és érdekről beszélt, amelyeknek végcélja az erdélyi magyarság megerősítése. A magyarságnak pusztulását hazánkra nézve veszedelemnek tartom; minden törekvést, mely a magyarság megerősítésére irányul, őszintén helyeslek és támogatok. Nem lett volna azonban szabad ezt a törekvést

az oláhságra irányított szempontokból indítani meg annak látszatával: megerősíteni a magyart, gyengíteni a románt; [47] az egyes fajok érdekeit szembeállítani egymással, hogy aztán azok között küzdelem fejlődjék ki. A magyarnál nyilvánult törekvés: saját fajtát fenntartani és megerősíteni, a románban feltámasztotta az önfenntartási ösztönt, amelynek jogosultságát senki meg nem támadhatja. Az államhatalomnak és társadalomnak ezen egyirányú működése leverőleg hatott a másik félre, és megingatta benne a bizalmat az igazságos mérték iránt. A tények igen szembeszökők, azokat egymással szembeállítván, az elfogulatlan szemlélő felkiált: Ez már nem igazság, ez már nem egyenlő mérték! Az már nem egyenlő mérték, hogy például, míg a székely elem támogatására minden gondoskodás megtörténik, előtte a megélhetés ezer forrását nyitják meg, addig a keleti havasok románságát ahelyett, hogy faiparának emelésében támogatták volna, megfosztották a megélhetés egyetlen eszközétől, megdrágították számára a fenyőt, amelyből eddig százezerek éltek. Nem-hogy tanműhelyekkel fejlesztették volna az ipart s a megélhetést biztosították volna az ügyis nehezen élő havasi számára, utólérhetlenné tették számára a fát, amelyből eddig élt. Mármost mit csináljon a havasaiban elzárt móc, miből éljen? Földje nincs, legelője eddig az erdő volt, amely be van tiltva: a bányák nem tudják foglalkoztatni a bányavárosok lakosságát sem – hát prevarikál és egész csatákat vív a fáért.

Ám nézzék át az illető szolgabírák iktatókönyveit, a prevarikációk ezer meg ezer eseteire [48] fognak akadni, melyeknek indító okát nem a nyomorban, az éhező gyermekek segélykiáltásában, hanem az oláhoknak kártételi hajlamaiban keresik. A törvényt épen ezen indokokból kiindulva, ridegen, száanalom nélkül alkalmazzák, pedig a móc, mert az államnak semmiféle támogatásában nem részesül, azért nem fog megsemmisülni, élni fog, és élni fog mint kárttevő és gyűlölködő elem azokkal szemben, akik az ő érdekeit csak így tudják előmozdítani.

Ez csak egy elszigetelt példa. A sok speciális érdek hangoztatása Erdélynek teljes összeforradását az anyaországgal megakadályozta, sőt megteremtett benne egy sajátságos állapotot, ami a nemzetiségeket folyton arra figyelmeztette, hogy az unió csak egy fikció, amelyet a magyarság sem akar végrehajtani és komoly számba venni. Ez az állapot nem használt sem Erdélynek, sem pedig a magyar nemzeti állam eszméjének, hanem a nemzetiségeknek, amelyek felbátorodtak, s Erdély autonómiájának helyreállítását programjukba felvették. A külön speciális viszonyok és érdekek talajában erős gyökereket vertek *a klikkek és a kasztok*, amelyek Erdély érdekeinek hangoztatásával többnyire saját érdeküket hajhászták, és saját uralmukat és befolyásukat igyekeztek állandósítani.

Egy ideig külön kormányzékünk volt kir. biztos vezetése alatt, azután divatba jöttek Budapesten az „*erdélyi ügyekben jártas*” személyiségek, akik sokszor igen nagy befolyásra tettek szert, s informálták a kormányt [49] a klikkek és a kasztok besugásai és érdekei szerint. Ezek az időnkénti személyiségek tulajdonképpen Erdély titkos kormányzói voltak, akiknek működését jobbra nem a közérdek, hanem a pártszenvedély, az osztályok és a klikkek cselszövényei irányították.

Nos, hát ezek a titkos gubernátorok nem hederítettek az oláhság érdekeire, hajlamaira, mozgalmaira, óhajtásaira. Ha fennt az illetékes körökben az erdélyi oláhságról volt szó, az „*erdélyi ügyekben jártas*” személyiségek szemei előtt az a műveletlen szegény havasi mokány állott, akinek az állammal szemben tényleg semmi követelése, semmi óhajtása nincs, és nem az a bocskorból keletkező intelligencia, melynek bár szűk körben, de mégis igényei és követelései vannak, amelyeket a megélhetés szempontjából ki kell elégíteni. És azt hangoztatták: „Eh, az erdélyi oláhság jó; ha meg van a maga máléja (kukoricakenyere), boldog; csak a málét kell számára biztosítani, ami Erdélyben igen bőven megterem, aztán nincs mit törődni

többé vele.” De mi soha sem észleltük azt a törekvést, hogy román intelligenciánkat, mely már a málétól elszokott, Budapestre édesgettessék, mint ahogy a németek csináltak Bécsből a magyarokkal; ezen titkos kormányzók törekvéseiben soha sem láttuk az igyekezetet, hogy a román alkalmas intelligens elemek előtérbe tolassanak, hogy őszintén foglalkozzanak érdekeivel; hogy lássa a nép egyes férfiainak befolyását az állami kormányzatban, elégségesnek tartották, ha sokszor minden érdem [50] nélkül, tisztán jó svádájuk következtében, maguk emelkednek magasra, ha saját tekintélyükkel imponálnak nekünk, bizton hívén, hogy az engedelmességhez hozzászokott oláhság meghunyászkodik és boldog lesz, ha sarujok porát letörölheti. Összes Erdélyt érdeklő törvényeink, rendeleteink és azon intézkedések, amelyek ezen országrészre nézve megtétettek, az „erdélyi ügyekben jártas” egyéniségek tanácsa mellett keletkeztek, s arra voltak irányozva, hogy Erdély külön speciális érdekei továbbra is ápoltsanak, hogy ezáltal továbbra is fennmaradjon a szükség igénybe venni az „erdélyi ügyekben jártas” személyiségek tanácsát és befolyását.

Mi nagyon csalódtunk az unióval. Mi sokan a románok közül úgy gondolkodtunk, hogy az unió nem csak a földrajzi határokat fogja eltávolítani, hanem azokat a nagy válaszfalakat is megsemmisíti, amelyek a román és a magyar között, legnagyobb szerencsétlenségére hazánknak, tényleg fennállanak. Inkább az érzelmek, az érdekek uniálására fektettünk volna súlyt, mint a földrajzi határok eltávolítására. Ehelyett azonban láttunk egy egészen elhibázott rendszert életre kelni – nem bajlódni a hangulattal, az érzelmek nivellírozásával, a nép közgazdasági érdekeivel; az erdélyi érdekeket hajhászok nem az általános egyforma emelkedést tűzték ki célul, hanem az abszolút kormány politikájának hódolva: megerősíteni egyes pontokat a kormányzat érdekeinek, a többi részeket pedig egészen fedetlen hagyni. A németek megerősítették Nagy-[51]Szebent és Brassót; a magyarok Kolozsvárt. Ösz-

szezsúfolták a hivatalokat ebben a városban: e hivatalnokok, mint a heringek összepréselve; még kellő levegővel sem rendelkezünk. Saját ágyunkat emésszük fel, mint az ecet. Amíg minden képzelhető hivatalokkal túltöltötték a várost, addig fedetlenül hagyták a román központokat, ahol a kolozsvári szellemmel épen ellenkező szellem fejlődött ki. És úgy tapasztaljuk, hogy az a szellem hatalmasabb, mondhatjuk életrevalóbb, sőt merészebb is. Kolozsvárnak nincs hatása Nagy-Szebenre, Balázsfalvára, Naszódra, Brassóra, Abrudbányára vagy Topánfalvára, de ezeknek Kolozsvárra van. Kolozsvárnak sok századtól fogva nem volt hatása a tőszomszédos Monostorra, Szamosfalvára és Felekre, de ezeknek Kolozsvárra volt. E községek századok óta Kolozsvárról élnek, lakói közül a város egyet sem magyarosított meg, de ők az oda költözők magyarokat megrománosították. A román központok szelleme nyíltan fellép Kolozsvárt, de a kolozsvári szellem azokban nem. A magyarság ahelyett, hogy elfoglalta volna Erdélyt, feladta azt; megelégedett saját városainak a megerősítésével, és fedetlen hagyta a többi részeket; és ahelyett, hogy ildommal, modorral, szeretettel beférkőzött volna szíveinkbe, megnyerte volna hajlamainkat, a sok speciális magyar érdekekkel, mely gyakran magán kapzsiságon alapult, minket magától egészen eltaszított.

Hogy ez a politika hová vezetett, hogy ennek a kizárólagosságnak mi lett az eredménye? [52] tudjuk – az eredmény tényleg az, hogy az erdélyi románság ezen „nagy tekintélyű” urak befolyásától mentesen, külön alapokon szervezkedett; hogy élet-halál harc fejlődött, amelynek kimenetelét azok az „erdélyi ügyekben jártas” személyek meg nem állapíthatják.

Erdélynek ezen különállását lényegesen elősegítette az a körülmény, hogy az anyaország nem teljesítette kötelességét velünk szemben azon mértékben, amint azt az állapotok és a körülmények megkövetelték. Az unió után az anyaország ahelyett, hogy tisztultabb társadalmi fogalmaival és éppen ezért nagyobb forrasztó erejével Er-

délyre vetette volna magát, hogy annak fejéből azt a sok tücsköt, bogarat, előítéletet és fonákságot kiverje, engedte, hogy azok a bogarak tovább szaporodjanak, nem csekély kárára a nemzetállami érdekeknek. Erdélynek magyar társadalma beteg, forrasztó ereje nincs; ezt a betegséget meg kell gyógyítani, hogy forrasztó erőre tegyen szert. Erdélyben egyetlen elem sem bír forrasztó erővel, csak a román. Minden kezeügyében levő vagy jelentkező elemet átalakít.

A román nyelv köznyelv Erdélyben. A besztercei szász oláhul beszél a szebeni szásszal, mert saját nyelvének jargonjait nem ismeri. Magyar és szász együtt románul értekeznek. A szász nem beszél magyarul, a magyar pedig szászul, mind a kettő azonban beszéli a románt. A szász apad, de nem magyarosodik. A magyar elem erősödik, de nem szaporodik, mert társadalmában nagy a baj. A sovínista dicséneket fog [53] zengeni az erdélyi magyar társadalom életképességéről, én nem. Ha 1867 óta a román elem dolgoznék a magyar helyett Erdélyben, ma Erdély egészen oláh volna.

Nincs a föld egyetlen zugában olyan fészek, mint Erdély, ahol annyi „méltóságos” és „nagyságos”, annyi társadalmi osztály, vallásfelekezet, annyi nemzetiség és legfőképpen annyi üres gőg és arisztokratikus hajlam legyen összezsúfolva, mint itt. Nem szólok a nemzetiségek külön társadalmáról, amelynek a magyar társadalommal semmi érintkezése nincs. A magyar társadalom a saját elemeiből is több osztályt állított fel, amelyek magas válaszfalakat emeltek magyar és magyar között, szigorúan örködvén saját külön felállított érdekeik felett. A „jó” és a „rossz” család definíciójában, a mai tisztult társadalmi felfogások közepett, nem találunk egy szemernyi logikát sem. Az erdélyi fejedelmektől akár kutyapecérség vagy udvari kuktaság révén nyert kutyaőrök a „jó család” fogalmát állapítják meg, amellyel aztán hiában akar versenyre kelni az a másik család, amelynek ilyen múltja nincs. A „jó család” fogalmát nálunk tehát nem az érdem, a munka, a

becsületes élet adja meg, hanem az a kutyabőr, amelyet a család sokszor teljesen üres ládájának fenekén féltékenyen őriz az utódok számára.

Minden osztálynak külön megvan a maga csodabogara, szokása, erkölcse. Ezek a bogarak kiállhatatlanok a többi osztályokra nézve, azért nincs vegyülés; az érintkezésben pedig nincs [54] meg az a benső melegség, amely feltétlenül megkívántatik mindenkire nézve, hogy magát jól találhassa a körben, amelybe jutott. Minden osztálynak külön íze, külön sava van, amely nem tűri meg a vegyülést. *Az idegent minden osztály kilöki magából.* Az idegen, mint az olajcsepp a pohárvíz felületén, sok évtizedekig ott él a maga valóságában a magyar társadalmi osztályok között, amelyek nélkülözik a szódát, amellyel azt az olajcseppet feldolgozhatnák. Az örmények ma is külön csoportokban élnek, pedig tényleg egészen megmagyarosodtak. Nem is a magyar társadalom érdeme az örmények megmagyarosodása, hanem az a körülmény, hogy semmiféle más támponttal nem rendelkeztek, érdekük a beolvadást megkövetelte. Az erdélyi zsidók is különböznek a magyar alföldi zsidóktól, kiket ott a magyarságtól alig lehet megkülönböztetni. Nálunk a zsidókat, ezeknek önfeláldozó magatartása dacára, a magyar társadalom nem tudta teljesen átídomítani, most is külön csoportokban élnek. A magyar társadalmi osztályok nem tudják elfelejteni az idegen származást, s a beolvadni akarónak hetedízíglent felhánytorgatják az őidegenségét. Az erdélyi magyar társadalom nem vonz, hanem eltaszít. Elkerteli magát magával a magyar elemekkel szemben is aszerint, amint a „jó család” fogalmi és a kutyabőrök finomsága megparancsolják.

A magyar társadalomnak nincsenek is beolvasztási szándékai. E magatartásában pedig nagy szerepet játszik az önzés és az üres gög.

[55]A valódi arisztokrácia és az úgynevezett gentry előtt az oláh egyenlő a nullával. Nem csak feleslegesnek, de lealacsonyítónak tartaná mindkettő a forrasztási munkát.

Társadalma e két osztálynak zárt, a románra különösen semmi hatása sincs. A románnak azonban van. Úgy az arisztokrácia, mint a gentry – román községekben – megtanulja a román nyelvet.

A magyar *köznépnek* sincs a románra hatása; a magyar paraszt igen jó. A magyar községekben tíz-húsz román család századokon át fenn tudja magát tartani; sőt szaporodik, sőt mi több, ennek a néhány családnak a nyelvét az egész magyar falu megtanulja és beszéli. A magyar paraszt megragad minden újat, a román ember nem. A magyar parasztság között bármely támadó új szekta híveket fog kapni; a románok között soha. Különös jelenség, a magyar paraszt az idegennek könnyen hisz, tanácsára könnyen hajlik, övéinek tanácsára nem; míg a román övéinek mindent elhisz, az idegen iránt pedig még akkor is bizalmatlan, amikor az kenyérrel kínálja meg.

A magyar köznép épen ezen tulajdonságainál fogva a román emberrel békében él; vallásából, hitéből átvesz egyes szakaszokat, tételeket, és azokat pontosan megtartja; megtanulja nyelvét és szívesen beszéli. Vegyes községekben a föld porában játszó gyermekek románul beszélnek. Elütő természet, azért nincs találkozás. – De e kérdésben a román köznép erősebb, hódítóbb. A magyar paraszt a románt nem tartja [56] magára nézve idegennek, azért könnyen feladja hitét, nemzetiségét; a román azonban a magyart magára nézve idegennek tartja, akivel vegyülni bűn.

Egyetlen magyar társadalmi osztály gyakorol a románra hatást, és ez az *iparos*. A magyar iparos osztály demokratikus és munkás; szelleme hazafias, vérkeringése egészséges, a szervezetébe jutó idegen anyagokat könnyen feldolgozza. A derék iparos osztály dolgozta fel Erdély városainak idegen ajkú kézműveseit, s ő teremtette meg a magyar iparos társadalmat. A szabad ipar, a céhrendszer eltörlése ugyan meggyengítette forrasztó erejét, de azért az egyedüli magyar társadalmi osztály, amely hatással van a nemzetiségekre.

A *hivatalnoki osztály* elemeiben szétfolyó. Egy kellemtelen összetétel, összetartási ösztön és akarat nélkül. Egyes csoportok alakulnak hivatalok, érdekek, sokszor felekezet és nemzetiség szerint. Ez az osztály melegágy, amelynek talajából minden plánta és minden osztály felszívja a magának megfelelő tápanyagot. Forrasztó ereje semmi; szegény lévén, folyton panaszol, elégületlen, s azért akaraterejével, önállóságával nem imponál. Legnagyobb részét elkeseríti a protekció. A román tisztviselő nem tolakodó, protekciója nincs; beéri a kevéssel. S mert ilyen, előhaladása is lassú; a román tisztviselők külön kasztot képeznek; nem vegyülnek; – a sok mellőztetés és protekció láttára gyűlölködők, s a magyar állameszmének titkos ellenségei.

[57]Ez a magyar társadalom Erdélyben. Növeli a sok bajt a felekezetek nagy száma és az azok szerinti csoportosulás; továbbá a különféle érdek klikkek, amelyek chinai fallal veszik magukat körül és távol tartanak maguktól minden életrevaló, független külső elemet, nehogy tekintélyükben vagy befolyásukban csorbát szenvedjenek. Amióta eszmélek, a magyar kultúra és aspirációk szolgálatában állok anélkül, hogy megtagadtam volna a fajt és a vallást, amelyben születtem. Egy eszmét képviselek: a magyar–román barátságot prédikálom huszonhat esztendő óta. Nem dicsekszem sikerrel, de a végén mégis van egy ember, aki ilyen is prédikál, s van egy kis csapat, amely idővel megnőhet. És a magyar társadalom sokszor nekem sem tudta megbocsátani, hogy oláhnak születtem. Így van ez mindenütt, és ez mindenütt betegekké, zilál-takká teszi az állapotokat, növeli az elégületlenséget, a bizalmatlanságot, a nemzetiségek tevékenységét pedig idegen irányba tereli.

Az oláh Erdélyben szegény; összeköttetések nélkül, a saját emberségéből él; demokratikus és munkás. Intelligenciája a bocskorból vergődik fel, a román köznép összes tulajdonaival. A magyar társadalmi osztályok közül melyikkel tudna ő rokonszenvezni? Talán a születésére

büszke gentryvel? A mágnások kiesnek a számításból. Talán a hivatalnoki osztállyal? Annak melyik részletével? Ipari pályára kevés román ifjú lép. E derék osztály demokratikus elveinél fogva a román iparost teljesen egyenrangúvá teszi; a munka és a közös ipari célok egybeforrasztják az elemeket. Az intelligens román elemnek azonban ezen osztállyal érintkezése nincs. A magyar társadalom tehát hatástalan reánk. A férfivilág még hagyján, e között még van némi érintkezés; a nyilvános élet még összehozza a férfiakat, de a román nőt nem hozza össze semmiféle körülmény a magyar társadalommal. A román nő kultúrája, hangulata, lélektana elűt a magyar nő kultúrájától, hangulatától és lélektanától, más a vér és a hajlam, azért köztük nincs is találkozás. A magyar ifjú nem vesz el román nőt feleségül, mert ennek műveltsége más alapokon nyugszik, s mert oláh. Pedig a román nő valódi hatalom, ez tartja fenn Erdélyben a románizmust. Ez a mozgató és a fenntartó erő. Ezt az erőt kellene a magyarnak megszelídíteni; házasságok útján ezt az elemet kellene bevonni a magyar érdekközösségbe, csak hogy a magyar társadalom a román nővel szemben fennálló hajlamainál, előítéleteinél fogva erre képtelen. A román nő, ahová lábát beteszi, románizál. Erdélynek magyarságát a román „katrinca” apasztotta meg, és dacára minden gondoskodásnak, apasztja ma is és apasztani fogja a jövőben.

Erdélyben sem a román nőnek, sem a román férfiúnak nincs meleg helye a magyar társadalomban. A magyar társadalom annyira türelmetlen és bántó, hogy a beolvasás után száz esztendő múlva is felhányja az oláh származást. Ez csak a magyarra nézve baj, a románra nézve [59] előny. A magyarnak ezen természete félrevonulásra kényszeríti az oláht, amit aztán vádként hoznak fel ellene. Magyar felfogás szerint a magyarnak ezen természete dacára mi kötelesek volnánk felkeresni a magyar társadalmi rétegeket, azokhoz alkalmazkodni, simulni. Csak hogy a tolakodás nem természetünk, olyanok vagyunk,

mint a mimóza. A román paraszt mint vendég csak akkor ül le, ha erővel leültetik, s csak akkor eszik, ha tízszer megkínálják; e tekintetben házigazda és vendég között egész dulakodás fejlődik ki. E vonásból a román intelligencia sokat bír. Nem megy oda, ahová nem hívják, és kerüli a helyet, ahol rá nézve valami idegen létezik, csak az ő fészkében és melegében érzi jól magát. A magyarnak volna kötelessége lerombolni a társadalmi válaszfalakat, saját társadalmát valódi demokratikus alapokra fektetni; kinyitni a család ajtait s mosolygó arccal fogadni be a jelentkező vendégeket. Intelligenciánk igaz, nem annyira csiszolt: elzárkózottságánál fogva érintkezéseiben szegletesebb, ámde mi hamar csiszolódnánk, s hamar be tudnánk illeszkedni egy magyar demokratikus társadalom keretében. Mit keresnénk mi, dicső ős-nélküliek és rangtalanok az oly társadalomban, amelyben a kurtanemesnél meg a biztosító hivatalnokocskánál kezdődik a „nagyságos” cím; amelyben sérelmet képez, hogy Isten és király a „felséges” címet maguknak lefoglalták? „Tekintetes” senki. A román társadalomban nincs semmi cím; mindenki egyforma, mindenki „te”, [60] szabad a *mozgás*, mindenki oda ül, ahová neki tetszik; akkorát lélekzelhet, amekkorát akar, ha feszeng, kikacagják, eleibe tartják a bocskort. Érzése egy, gondolata egy.

A magyar társadalom Erdélyben beteg, korhadt; a régi földesúri pöffeszkedés hagyományain alakult: mi románok ebbe a keretbe bele nem illünk, abba beleilleszkedni, a mi hagyományainknál fogva, nem fogunk soha.

Nem baja, de valóságos veszedelme Erdélynek, hogy *közigazgatása szintén arisztokratikus*. Ez a közigazgatás határozottan rossz. Békeidőben kormányozni vele napról-napra lehet, de állami célokat elérni, vele állami feladatokat teljesíteni, nem! Kritikus időben, mert nem nyugszik a nép szeretetén és becsülésén, el fogja fújni a legelső szellő, mint azt a pelyhet, amelynek semmi súlya nincs. Nincs gyökere a néprétegben; a felszínen úszik, mint a légkörből lehulló por a víz felületén, melyet egy

fúvással lefúvunk. A törvény iránti tiszteletet, mert a törvényt úri tempóinál és szeszélyeinél fogva gyakran lábbal taposta, nem növelte; a magyar államhatalom tekintélyét aláásta. Az arisztokrácia előtt, hagyományainál fogva, a nép egy mozgó semmi, amelyet ha hangosan beszél, le kell fülelni. Szeretetről, valódi együttérzésről, szájalomról szó sincs. Bölcs tappintatról, kitűzött nemzeti célokról, következetes munkáról az állami konszolidáció felé, megnyerő nemzeti kultúrmisszióról, lebilincselő nemzetiségi politikáról szó sincs.

[61]Azért Erdélyben a magyar hatás a nemzetiségekre semmi. Azzal vigasztalódnak, hogy a nemzetiségek a kiállhatatlanok, akikkel semmire sem lehet menni, de talán más hiba is lehet. A hivatalnokok nem fogják fel missziójukat; nincsenek tisztában a magyar nemzeti célokkal, feladatokkal, érdekekkel; úgy gondolkodnak, hogy a két és fél milliónyi nép értük van, és nem ők a két és fél milliónyi népért. A közigazgatásnak mai szelleme a régi földesúri hagyományokból táplálkozik, mikor még mogyorópálcával, deressel és kalodával csinálták nálunk a rendet. Azok, akik 1867-től közigazgatták Erdélyt, jobbára ezen emlőkön táplálkoztak. A szegény oláh, mint régen, levett kalappal, félénken jár ajtóról ajtóra. Durván utasítják el, ha rossz helyre kopogtat, és senki sem érdeklődik őszintén, atyailag iránta. Nem mint független magyar állampolgár, hanem mint alázatos jobbágy lép fel, mintha az „urak”-tól nem kötelesség, hanem áldozat volna, hogy ügyét felveszik. A megyeházák és szolgabírák hivatalait napszámra kerüli az oláh; egy ügyért, amit az „urak” öt perc alatt elintézhettek volna, elprédál az oláh napokat. Ha pedig „úrnak” van valami teendője a hivatalnál, változik a helyzet: a tisztviselő jár levett kalappal és óhajt annak szolgálatára lenni. Ez a mérték nem költi fel a bizalmat a „felséges népben”. Nem a nép által *fizetett* hivatalnok és az adófizető polgár; nem az állami célok tudatában levő állami funkcionárius és az állami céloknak hódoló öntudatos állampolgár állanak közigazgatási té-[62]ren Erdélyben

szemben egymással, hanem a jobbágy és a „jó” családbeli úr, akinek pedig sohasem kellene elfeledni, hogy az ország talpfája a nép, amely az államtól annyit megkövetelhet, hogy közigazgatását oly férfiakból állítsa össze, akik ha odáig ereszkednek le, hogy a nép filléreire s az állam pénzbeli fizetésére reflektálnak, tanulják meg becsülni a népet, és jöjjenek tisztába valódi kötelezettségeikkel, hivatásukkal. Az erdélyi közigazgatás nem nevel öntudatos állampolgárokat, hanem alázatos jobbágyokat; a nép bizalmát maga iránt nem igyekszik megerősíteni; tudatával sem bír kötelességének: a magyar kormányzatnak Erdélyben tiszteletet, becsülést és népszerűséget szerezni.

A magyar alkotmány 1867-ben lett helyreállítva. Azóta elmúlt huszónhét esztendő, ez alatt a huszónhét esztendő alatt jobbára az arisztokrácia adta a főispánokat. Nem szólok én a mostani főispánokról, akik egy rossz és terhes hagyatékot vettek át. Eszem ágában sincs a rossz főispánokért az arisztokráciát tenni felelőssé vagy meg is gondolni, hogy az arisztokrácia a közszolgálatból kirekesztessék, mert a haza közös, s joga van részt követelni a közszolgálatból minden erőnek, elemnek, hogy a haza annál boldogabb legyen. De ha valaki a közpályára szánja rá magát, ne követeljen magának nagyobb részt és nagyobb javadalmat azon a címen, mert selyembőlcsőben született, hanem álljon be a sorba; öt-, hét- vagy kilencágú koronáját ne tolja előtérbe (ezekre a heraldikai alakokra a hazának [63] úgy sincs szüksége), hanem mutassa be azon okmányokat, modern kutyabőröket, amelyekhez a mai kor embere nem véletlen születés, hanem kitartó nagy munkával és fáradsággal jut, s melyek a képesség és ismeret tekintetében mégiscsak felvilágosítást nyújtanak. Ha az arisztokratikus gondolkozású osztályok ifjai Erdélyben tudják, hogy rájuk a közszolgálat terén nagyfontosságú teendők várnak, akkor annak az ifjúságnak szigorú kötelessége volna tanulni, jobban, mint a többi osztályok ifjainak, akik születési előjogok alapján ily nagyfontosságú hivatalokra legalább eddig nem számíthattak. Az igazat

megvallva, én inkább szeretném, a címeres fők, miután Erdély legvagyonosabb elemét képezik, s miután a proletároknak gúnyolt közhivatalnokok közé úgysem tudnak beilleszkedni, ha a közigazgatás állomásait átengednék a porból kiemelkedő elemeknek, ők pedig szigorúan ellenőriznék azoknak ténykedését, ne zárnák el ezeknek az útját ők, akiket aztán befolyásuknál, tekintélyüknél fogva kellőképpen úgysem ellenőrizhet senki. Ha azonban a proletároknak gúnyolt hivatalnokok közé elegyednek, legyen erejük címerüket otthon hagyni; legyen önérzetük: ne a címerek, hanem a több tudás előjogán követelni előnyöket, hogy a magyar államkormányzat nevetségessé és gyűlöltté ne váljék.

Szó sincs róla, Erdélyben szerettük is, szeretjük is az arisztokráciát. A maga fészkében látva őt gyönyörködünk benne. Panaszunk sem lehet ellene, kritikus időkben hivatása magaslatán [64] állott; magánérintkezéseiben finom. De a közpályán a mágnástól is megkérdezzük, miféle jogoknál fogva akar ő a mi élünkön állani? Mert hiszen bár a jobbágyokat nevelő erdélyi rendszerben élünk, mégis gondolkozunk, és mégiscsak van egy kis öntudatunk, és sért és megaláz, ha látjuk, hogy az arisztokratikus hajlamú ifjú, aki az iskola padjain mellettünk ült és nem tanult, künn az életben előnkbe vág és élünkre áll azoknak, akik tanultunk, azon a címen, mert ő nem tanult, születvén úrnak. És úgy gondolkodunk, hogy a közpálya közös, de a közpályán mindenki csak annyit ér, amennyit tud, s amennyi szolgálatot képes munkájával és tudásával a közpályának tenni. Mi szeretjük az arisztokráciát, ha munkás és tudása van; de üres fővel a mi élünkön ha van, elszomorodunk, mert az állami szuverenitást, az államkormányzatot látjuk kigúnyolva s a közigazgatást a maga erkölcsi alapjaiban megtámadva.

A törvény rendkívüli hatalmat tesz le a főispáni kézbe. A megye adminisztrációjának összes szálai az ő kezébe összpontosulnak. Az állam érdekeinek legfőbb őre, a megye összes tevékenységének irányadója. Hivatva van a

közigazgatás összes szakférfiainak munkája felett ítélkezni; vizsgálni, ellenőrizni, a kormánynak igaz tanácsosává lenni. Úgy fogom fel a dolgot, hogy a főispáni állás ma már *hivatal* és nem *dignitás*, azért a nagy fizetés és a rendkívül előny a nyugdíjaztatásnál; ha *dignitás* volna, nem illetné fizetés és nyugdíj oly méltóságért, amire nem a [65] komoly munka, a készség, a szakképzettség, hanem a rang és a születés képesít. Így tehát kötelességének pontos teljesítése, állásának sikeres betöltése megkövetelné a főispántól, hogy ismeret, tappintat, szakképzettség, a törvény iránti tisztelet, az állami célok tudata és az állami tekintély megóvása tekintetében, első helyen álljon, hogy a közigazgatás szakférfiait ne csak ellenőrizhesse, hanem azoknak irányt is adjon; hogy a főispán önálló gondolkodású, európai látkörű férfiú legyen, akit sem félrevezetni, sem befolyásolni nem lehet; aki ismeri a népet, amelyet kormányoz; annak bajai, szükségletei iránt nem csak érdeklődik, de szíve is van, érzéke és akarata is hozzá, hogy azokat meggyógyítsa.

Hanem hát nálunk Erdélyben a főispánokról az állami kormánynak egészen más fogalmak voltak. A főispánok nálunk nem készültek a megyei közigazgatás műhelyeiben, hanem a kaszinók kártyaasztalainál, vadászatokon és a lóversenyeken. A főispánokat nálunk nem a legtöbb ismeret, a legtöbb közigazgatási tehetség, akár a tappintat, vagy a nemzeti célok tudata, az azok iránti lelkesedés hívták a megye élére, hanem a családi befolyás, a klikkérdekek. Fent meg voltak győződve, hogy az arisztokratikus Erdélyben az ismeretet tökéletesen pótolja és kiegyenlíti a rang és a születés.

Hát hiszen helyesen is gondolkodtak így. Mi hozzá voltunk szokva ahhoz, hogy élünkön rangosabb férfiak álljanak, bízván a közmondás igazságában, hogy akinek isten hivatalt adott, [66] majd eszet is ad hozzá; csak hogy aztán a törvényhozás visszaélt az ő tudatával, és a közmondásra nagyobb súlyt fektetett, mint amennyit kellett volna. A törvényhozás a főispáni befolyást, ténykedést

mind szélesebb és szélesebb alapokra fektette, a főispáni intézményre mind több és több tudnivalót helyezett, anélkül hogy a főispánoktól ugyanannyi tudást és szak-képzettséget is követelt volna, nem vetvén számot egyúttal a rangosabb osztály azon tulajdonságával, hogy kényelmesebb helyzeténél és a kínálkozó élvezeteknél fogva tanulni jobbára nem szeret. Terüket raktak a főispán vállaira, de arra nem voltak figyelemmel, bírja-e az az ember azt a terüt? Áll-e a közigazgatás szekere, vagy pedig halad? Senki sem tartotta érdemesnek a dolog ezen ágával foglalkozni is. Így romlott meg Erdélyben a közigazgatás, így kerültek a főispánok egyes klikkek befolyása alá, amelyek velük tetszésük szerint bántak el. Ahelyett, hogy a főispán valódi tekintélyé nőtte volna ki magát, lett egyszerű báb, aki a klikkek egyoldalú információi, gyakori kicsinyes beavatkozásai következtében bénítólag hatott a közigazgatás menetére.

Tisztelet a kivételeknek. Voltak nekünk jó főispánjaink is, s ott meglátszott nyomban az eredmény is. Nyomukban volt a szeretet, a tisztelet, a ragaszkodás. De a főispánok nagy részének tájékozatlansága a megyei viszonyokról, törvénybeli tudatlansága, közigazgatási járatlansága Erdélyben közmondásossá vált; működésükben nem volt egyöntetűség; vezéreszmékkel [67] nem rendelkeztek; nem kormányoztak, hanem kormányoztattak; nem adtak irányt, hanem kaptak irányt; a magyar államhatalomnak tekintélyét nem emelték, hanem leszállították. A hozott törvényeket és rendeleteket néhol meg sem értették; a törvényeket sok helyt hiányosan hajtották végre, részben végre sem hajtották, mert a törvény kötelező ereje iránt érzékkel sokan nem bírtak. Közegészségügyi, tanügyi s más közigazgatási törvényeink számos pontjaikban végrehajtva máig sincsenek. Erdélynek közigazgatása nem állami célokkal bíró nemzeti ügyé nőtte ki magát, hanem család-hatalmi kérdés lett, amelyben a jó közigazgatás feltételei, a gyors, a pontos szolgálat, a törvénytisztelet szerepet alig játszottak.

Erdélyben a román ügyért elsősorban a főispánokat teszem felelőssé, akik természetesnek találták az oláhság külön szervezkedését, külön utakon való járását. Ha a képviselőválasztásnál a románságot leszavaztathatták – vége volt vele minden további érintkezésnek. Ezzel az elemmel más modorral, tappintattal, más gondoskodással sokra lehetett volna menni.

A megyei közigazgatás valamirevaló állásait a gentryk foglalták el. Ha nem volt gentry, kaphatott hivatalt más is, de amíg valamirevaló gentry létezett, minden más halandó félreállott. A földbirtokos elhagyta a gazdaságát, jószágát, hogy elfoglalhasson egy néhány száz forintos hivatalt. Jószága idegen kezekre jutott, és ahelyett, hogy kitartó munkával jószágát, földét [68] megkészserezte volna, lett primaleső beamter, jószág, földje pedig elúszott.

A fontosabb állások betöltésénél családi harcok fejlődtek ki, amelyekben a jó közigazgatás érdekei csak harmadrendű szerepet játszottak. A gentry mint hivatalnok nem a magyar állam funkcionáriusaként, hanem mint annak a „jó” családnak a tagja szerepel, amelynek érdekei hivatalához juttatták. Igen sok nem bír tudatával annak, hogy a magyar kormányzat népszerűvé tétele kiváló pontosság, törvénytisztelet és tappintat által az ő egyik legfőbb kötelessége, megelégszik azzal, hogy minél több gögöt fejtsen ki és minél nagyobb úri tempóval rémítse el magától a szegény bocskorost, aki a maga bajában kénytelen volt hozzá folyamodni.

Ilyen irányzat, rendszer és felfogások mellett a román intelligens elemek érvényesülni nem tudtak. A nagyobb vagyon és tekintély, az ezzel járó befolyás, sokszor a kapzsiság leszorították a román elemet a köztérről; a román tisztviselők száma elenyésző csekélyre apasztatott le. A román intelligens elemeket a megyei bizottságokban nem szívesen látták; azokat senki sem igyekezett szeretettel megnyerni a magyar állami céloknak, érdekeknek. Sőt tervszerűen és következetesen háttérbe szorították. Így indult meg a magyar közigazgatás új korszaka Erdélyben;

így fejlődött az ma már odáig, hogy a románok részéről senki sem lép a közigazgatási pályára. Újabb román nemzedék e téren nincs, a román ifjúság egészen más irányra hajlott. Igen, mert mind-[69]ezekhez hozzájárult még az is, hogy a működő román ajkú tisztviselőben az erdélyi magyar sohasem látta az állam funkcionáriusát, a magyar törvények végrehajtóját, hanem mindig az idegen hajlamú oláht. Az erdélyi magyar földesúr a román ajkú tisztviselő törvényes rendelkezéseire mindig visszavágott: „Eh, ne parancsoljon nekem az oláh!”, mintha azokat a törvényeket, amelyek az intézkedések alapját képezték, nem a magyar törvényhozás, hanem az az oláh ajkú tisztviselő teremtette volna meg a magyar földesúr boszszantására.

Így lett tudattá, hogy Erdély az oláh nép befolyása és nyelve nélkül kormányozható. És ezzel a tudattal és ennek a tudatnak megfelelő eljárással, hogy sem a főispán, sem a hivatalnokok nem értették a közigazgatott nép nyelvét, annak céljait és aspirációit, hogy a román nyelv törvénybeli jogait a hivatalos eljárásban egyszerűen elkótyaveytyélték, a magyar közigazgatást a románság előtt idegenné tették, az intelligenciát pedig oda hajtották a nép élére, hogy az egész rendszer ellen, amely ezt a közigazgatást fenntartja és ápolja, amely nem a nép valódi érdekein, szeretetén, közbecsülésén épült fel, amelynek tényezői nem az érdem és szakképzettség, hanem a születés, a családi befolyások, a párt- és a klikktaktika következtében kerekedtek felül, irtóháborút viseljen és igyekezzék az egész korhadt arisztokratikus intézményt rombadönteni.

És meg vagyok győződve, hogy Erdélyben a kaszt- és klikkrendszert, a rangkórságot, az [70] arisztokratikus gögöt, mely a magyarra nézve is tűrhetetlen már, s mely alapjában meggátol minden egészséges fejlődést, a demokratikus oláhság fogja előbb-utóbb megtörni, az osztályokat nivellírozni.

Hát ha azt hitték, hogy törvény és egyenlő igazságos mérték helyett minket lehet arisztokratikus göggel és fo-

gásokkal kormányozni, hogy nekünk a törvényt és a tudásnál inkább imponál az arisztokratikus gőg; ha azt hitték, hogy velünk szemben szabad a törvényeket és rendeleteket nyíltan megcsorbítani, s hogy a mi érzésünk, gondolkodásunk és véleményünk a hazai állapotokról semmi, s hogy ezek dacára az ily alapokon nyugvó köz-igazgatás jó – akkor mutassák meg annak a huszonhét esztendő óta fennálló jó közigazgatásnak örvendetes eredményeit! Megnyertek-e egyetlen románt a magyar állameszmének? Népszerűvé tették-e a magyar kormányzatot Erdélyben? Teremtettek-e hűséges, önfeláldozó, hazafiságot hirdető állampolgárokat közülünk? A fajok közötti szeretet és türelem emelkedett-e? Hát ha a főispáni szék és más nagyobb hivatalok betöltésénél elég volt a születésre és a családi befolyásra nézni és, a főispántól különösen, sem ismeret, sem tappintat, sem a nyelv tudása, sem a nép baja iránti érdeklődés nem kívántatott meg, ám álljanak elő a megyei főispánok és egyenként, huszonhét esztendő után, mutassanak fel csak bár *egy-egy* független megnyert oláhot, aki kész legyen nyíltan kardot rántani az erdélyi magyar kor-[71]mányzatért; vagy aki nyíltan fellépjen azok ellen, akik a magyar állameszme ellen nyíltan fellázadtak! És ha nem fognak felmutatni egyetlen sem, akkor ez a közigazgatás nagy kudarcot vallott: akkor ez a közigazgatás határozottan rossz; akkor a hivatalnokok vagy nem voltak tisztában a vállaikra nehezedett kötelességekkel, vagy ha tisztában voltak, nem teljesítették kötelességeiket híven és öntudatosan, s így a haza ellen elkövették a legnagyobb bűnt, mert másfél millió békés polgárból csináltak másfél millió ellenséget, akikkel az egész államnak előbb-utóbb számolnia kell. Az édesgetés politikája helyett az elszigetelés, eltaszítás politikájának voltak a hívei; vízbe a halat, a farkasnak erdőt! És ahelyett, hogy a magyar kormányzat érdekében annyi nemzetiség között teremtettek volna egy jó közigazgatást, teremtettek egy senki által nem ellenőrizett rosszat.

Ha a törvényhozás és kormány békét akar az erdélyi részekben, túl kell tennie magát sok személyi és családi érzékenykedésen; a közigazgatást demokratikus alapokra kell fektetni; teremtenie kell új alapokat, nyitnia kell utat a rendet, pontosságot és fegyelmet ismerő elemeknek, a melyek a bocskorból kikelve, tisztán azért tanulnak, hogy az államnak tudásukkal hasznokat tegyenek, maguknak pedig ezáltal kenyeret szerezhessenek. A fegyelmi törvényt ne tartsák komédiának, hanem törvénynek, hogy általa a nép bizalma a megtorlások látására a közigazgatás iránt újra feléledhessen.

[72]A főispáni korlátatlanságot meg kell semmisíteni, a főispáni felelősséget, annak fegyelmi hatóságát meg kell állapítani, hogy az állampolgárok, hatóságok a főispáni önkény ellen sikerrel védekezhessenek, s a nyílt törvényt sértést, a sic volo, sic jubeo-féle elv szerinti ténykedést a főispánban is meg lehessen torolni, általa a megsértett jogrendet, a törvénytiszteletet, a megingott bizalmat helyreállítani. Addig, amíg a főispán kellő szakismeret és felelősség nélkül oligarka módon avatkozhatik minden dologba, a besugások, félrevezetések, önkény, egyesek és a nemzetiségek kárára, a protekciós áramlatok a közigazgatást abban az állapotban fogják tartani, amelyről nem is oly régen Sennyey báró azt mondotta, hogy ázsiai. Igaz, hogy az építkezés a fundamentum lerakásával, de a bontás a tető leszedésével kezdődik. A mi közigazgatásunk egy korhadt épület, mindenekelőtt a tetőt kell leszednünk, melynek avult zsindelyzete között az eső behat és megnedvesíti az egész épületet.

Ilyen volt Erdélyben az *igazságügy* is. A szervezés alkalmával (1872-ben) még abban a nézetben voltak az irányadó körök, hogy az arisztokratikus Erdélyben a törvénykezés élén csak arisztokrata foglalhat helyet. Az új csecsemő rá volt bízva egy oligarka emlékün fölnevekedett férfiúra, akinek szelleme és iránya sokáig lidércnyomást gyakorolt az egész judikatúrára, és azt fejlődésében, új röptében megbénította. A tagosítási, legelőelkülönítési, az

osztály- s egyáltalában a birtokperek a románságnak abban az [73] időben sok keserűséget okoztak. A korszak legsötétebb árnya a *tófalvi ügy*, mikor egy egész román falu lakossága könyörtelenül kitelepített és átadatott a köznyomornak. Ennek a szomorú ügynek megvolt a maga fényoldala is, ami valóságos enyhítő balzsamként hatott akkor a feljajduló románság égő sebeire. A magyar társadalom szívének egész melegével karolta fel az otthonából kidobott román lakosság ügyét; a könnyeket letörölte s a köznyomort enyhítette meleg részvételével és adományyaival. Hát hiszen Erdélyben románának, magyarnak így kellene élni, így kellene együttérezni. Akkor a kolozsvári sajtó egyik lelkiismeretes képviselője fel tudta zúdítni az erdélyi magyar társadalmat a könyörtelen magyar főúr ellen, aki a magyar judikatúra szerencsétlenségére annak élén állott. A sötét pontok legyenek a múlté.

Ma már a judikatúra demokratikusabb alapokon nyugszik, és a román nép nem tudja tőle egészen megvonni a bizalmat, amely megelőzőleg vele szemben teljesen hiányzott. Csakhogy a román elemet itt sem látjuk kellő mértékben érvényesülni és ennek alapján nem látjuk a közvetlenség előnyeit kidomborodni, amely közvetlenség az elsőfokú bírósági tényezők és a felek között feltétlenül kívánatos. A bírák nem beszélik a nép nyelvét; magánperrek és bűnügyek tárgyalása alkalmával bíró és fél között hiányzik a közvetlen szóbeli érintkezés; a bíró magának a per tárgyára nézve alapos és kimerítő információt nem szerezhet. A tolmács előadása utáni perdöntés soha-[74] sem biztos; a tolmács nem bíró, a bíró pedig nyelvtudásának hiánya miatt sohasem tudja ellenőrizni a tolmácsot arra nézve, hogy a féltől mit kérdez s a félnek feleletét mily alakban s lelkiismerettel adja vissza. Járásbíróságaink ítéletei, bűnügyi vizsgálataink s azokra a tolmácsok útján hozott ítéletek a felsőbb bíróságok által nagy arányban oldatnak fel, mert az elsőfokú bírák a per tárgyára nézve a más szemüvegén át nyerik a látkört, ily esetekben valódi bírói meggyőződésre jutni nem tudnak. Mindenesetre nagy

sérelem, mely a judikatúrát érzékenyen érinti s mely ezentúl még fokozódni fog, miután a román újabb nemzedék a bírói pályára nem lép, a magyarság pedig nem tartja érdemesnek a román nép nyelvét arra, hogy kötelességeinek pontosabb teljesítése céljából azt meg is tanulja.

Áttérek a *tanügyre*. A magyar nem térhet ki a felelősség elől. Minket a magyarok neveltek, s mi olyanok vagyunk, mint amilyeneknek neveltek. A német pedagógus ki tudta és tényleg ki tudja forgatni saját lényéből a magyart. Az osztrák-magyar katonai intézetek néhány év alatt a magyar ifjúból nem is osztrák-magyart, hanem valóságos osztrákot csinálnak. Annak a pedagógiának, amely aránylag oly kevés idő alatt ki tudja vetkeztetni a magyar ifjút az ő érzéseiből és hagyományaiból, jónak kell lenni. A magyar pedagógus a román ifjúból irredentistát csinál, magyarfaló ellenséget farag, belőle bosszúálló elemet nevel, akit ahelyett, hogy kivetköztetne magyarelles érzéseiből, hagyományaiból, felöltözteti a gyűlölködés összes foszlányaival, akit aztán az életben semmiféle tekintet vagy emlék nem tartóztat többé vissza attól, hogy fogát ne vicsorgassa arra, aki őt felnevelte. Kétségtelen, hogy vagy a magyar pedagógus rossz, vagy a rendszer; vagy a magyar pedagógia nem nekünk való, vagy az iskola falai között lévő szellem kártékony a mi szervezetünkre. A neveléstudomány feltétlen rossz anyagot nem ismer, amelyből valamely tökéletesebb lényt teremteni ne lehetne. Ez a tudomány arra való, hogy minden anyagnak felismerje a maga természetét és vele a szerint bánják el. Miféle pedagógia az, amelynek műhelyéből hazafiak helyett hazaárulók jönnek a világra? Nem a tudomány a hibás, hanem az ember, a rendszer, amely a tudomány törvényei, vívmányai értékesítésére képtelen. Kinek nevelte eddig a magyar iskola és társadalom a román nép gyermekeit? A hazának nem, ez az egy bizonyos. Felnevelte őket másnak, és belökte őket abba az érdekkörbe, amely a haza ellen tör.

Mi románok nem irtózunk a magyar iskolától. A román szülő előáll és egészen nyers, egészen romlatlan gyermekét átadva a magyar tanítónak, azt mondja: „Vedd át ezt a porontyot, faragj belőle embert. Tanítsd természeted és tetszésed szerint, de bánj vele szeretettel. A román ember nem háládatlan, a jót el nem felejtí soha. Törd, faragd, csiszold, nem szólok a kezéd alá. Neveld jó hazafinak és magyarul, mert azért hoztam ide.” És az apa ott hagyja a romlatlan anyagot [76] a magyar város kellős közepén, támasz és barátok nélkül. Tizenkét, sőt az egyetemmel tizenhat esztendő után a szülő a magyar város kellős közepéből hazaviszi a kész *agitátort*. Még a magyar nyelvet sem tanulta meg. Tizenhat esztendő alatt az egész magyar városnak, társadalomnak, iskolának, tanártestületnek és tanulótársaknak nem volt arra a román tanulóra hatása. Hát vajjon akkora erő volna abban a román porontyban és akkora gyengeség a magyar intézményekben, hogy azok összesen sem tudják a román gyermeket a maga meggyőződéséből kiforgatni? Kétségtelen a hiba nem a gyermekben van.

Gyermekeinket tizenhat esztendőn át a magyar pedagógus szeretet nélkül tanítja. A tanárok a román gyermekben nem a romlatlan anyagot nézik, hanem az agitátorsarjadékat, egy leendő agitátor csiráját, amelynek tüzet nem lohasztják, hanem élesztik. A magyar tanító oktalanságában nemegyszer figyelmezteti a romlatlan gyermeket, hogy ő nem közönséges jelenség, hanem Hóra-maradék, és hogy ő sem lesz jobb, ha az életbe kikerül, mint Kloska és társai voltak. A magyar gyermekcsereg az iskolai játéktéren folytonosan a fülébe hangoztatja az „oláhot”; a magyar társadalom pedig nem vesz arról tudomást, hogy keblében még ilyen apró, leendő Hóra-ivadékok is léteznének, akikkel aztán a későbbi társadalom egyáltalában nem bír. Bajlódik-e valaki azokkal a román gyermekcsoportokkal ott a külvárosokban? Érdeklő-[77]dik-e valaki irántuk, akár tanító, hogy hogy élnek, mit csinálnak? Megemlékezik-e valaki a nyomorul-

tabbakról, akik hónapokig élnek száraz kenyeren és vizen, bár egy kalán meleg levesig? Hiszen tényleg vannak derék magyar családok, amelyek a véletlenül hozzájuk kerülő szegénysorsú román ifjakat megszeretve az igaz szeretet melegével táplálják, de ezen elszórt esetek nincsenek hatással az egészre; ezen esetekben a hála el sem marad annak részéről, aki a jótéteményben részesült. A magyar városok iskoláiban összecsoportosuló román tanulóság rendszeren félrevonul, a tapasztalt szeretetlenség következtében összetömörül, külön kis elzárt társadalmat alkot. Kerüli a magyar ifjakat, akik őt inzultálják, s a tanár iránt elveszti a bizalmat, aki az ő nemzetisége iránt teljes elfogultságban él. Az az oláh gyermek, aki a maga falujában magyar pajtásaival a legnagyobb egyetértésben élt, a városban az iskola falai között veszi először észre, hogy ő oláh, s hogy a magyar itt ránézve többé nem az a pajtás, aki a faluban volt, hanem egészen idegen. A magyar ifjú szögletességeit e tekintetben senki sem bárdolja, ő büntetlenül sért, s a román ifjú gúnyból oda dobott „oláh” kifejezésért panaszra sem mehet, mert az okos pedagógus igen gyakran visszavág: „hát te nem volnál oláh?” A román gyermek már az iskolában alakítja meg külön társadalmát, amelyben románul beszél, románként énekel és érez. A harisnyás, condrás gyermekek nem valók az úri fiúk társaságába – ezt a román gyermek is érzi. [78] Megteremti tehát külön saját condrás társadalmát, amelyre többé nincs hatása az egész magyar államhatalomnak. Az eredmény: a román ifjú tizenhat év után sem beszél teljesen a magyar nyelvet; sohasem tud többé megválni saját román társadalmától; a magyar társadalom rá nézve egészen idegen marad; szimpátiákat a magyar kultúra, ifjúság, társadalom iránt nem vesz fel – az életbe pedig kivisz magával egy keserű érzést, egy fullánkot, amelyet zsenge kortól fogva ott hord a szívében, s amelyet onnan ki nem húzhat többé a műtőnek semmiféle szerszáma. Akit nem neveltek szeretettel, attól ne követeljenek szeretetet. Attól, akit kicsiny korban, mikor a szeretetre még az utolsó

féregnek is annyira szüksége van, szeretetlenséggel, ridegséggel halmoztak el, nagy korban szeretetet és vonzódást követelni oly merészség, amit az ember a legnagyobb határozottsággal visszautasít. A *Megváltó* az igaz szeretet vallásával egy egész világot tört össze és annak helyébe újat épített; a magyarok tőlünk a szeretetlenség jogán azt követelik, hogy egész világunkat összetörjük és helyébe építsünk újat.

A magyar középiskolák Erdélyben nemzetiségi szempontból öntudatlanul agitátornevelő intézetek; a román ifjúság kezébe fegyvert nyomnak az alkotmány ellen. A nemzetiségi csipdesődések, bakalódások melegágyai; kalkulusosztó és -gyűjtő intézmények, amelyek nem törődnek a különböző nemzetiségek gondolkozásával, öntudatával, valódi hivatásuknak az érzések össze-[79] forrasztása tekintetében nem bírnak, s amelyeknek ennélfogva a nemzetiségekre hazafias szempontból hatásuk nincs. A középiskolák év év után szárnyra bocsátják a román ifjakat, és év év után nem tudják felmutatni a magyar hazafiság egyetlen, önkéntes nyílt hirdetőjét! Hol lehet a hiba? A magyar középiskolában a magyar tanárok hatása alatt a magyar érzés, a magyar hazafiság felszívódásának kellene bekövetkeznie; tizenhat esztendei munka és hatás után látnunk kellene a középiskolának érzelemben összeforrasztó erejét, a román ifjú apostolokat, akik a magyar fáklyánál nyert világosságot véreik között tovább és tovább terjesztik.

Különös! A magyar tanár tizenhat esztendő alatt azt sem veszi észre, hogy a román ifjú a magyar önképzőköröktől, ifjúsági hazafias ünnepélyektől állandóan távol tartja magát, azokban sem mint működő, sem mint szemlélő tag részt nem vesz. Sőt mi több, a magyar tanár nagyon természetesnek tartja, hogy a román ifjú a magyar iskolák ezen dolgaiba bele nem vegyül. A magyar tanár a nyelvi nehézségekkel küzdő román tanuló szaválását e megjegyzéssel szakította félbe: „Nem a te szádba való Aranynak a nyelve!” És ez az ifjú betette Aranyt és

soha többet ki nem nyitotta. A magyar tanár és ifjúság azt hiszik, hogy a román gyermeket az ő nemzetiségével, kétségtelenül alsóbb fokú műveltségével, szegényes viszonyaival, talán nyersebb, mondjuk épen durvább, falusias természetével szabad bosszantani, azokkal gúnyolódni, élce-[80]lódni meg van engedve, mintha annak a porontynak nem volna érező szíve, s mintha az átszenvedett bántalmakról önmagában nem csinálna számadást, vagy neki mindaz keserűséget és bánatot nem is okozna. Ha a tanár szeretet és türelem nélkül dolgozik, ugyan miért nyitja ki annak a román porontynak a szemét és a tudomány hatalma által miért nyom a kezébe fegyvert, hogy megdöngethesse azt, aki őt szeretet nélkül felnevelte? Erdélyben a románra alkalmazzák e közmondást: farkas a szőrét elhagyja, de természetét nem. És a magyar pedagógus sohasem gondolkodott a román ember ezen természete felett, sohasem igyekezett a neveléstudomány fegyvereivel ezt a természetet legyőzni, a román ifjú elzárkózottságát, félrevonulását, tartózkodó magaviseletét ellensúlyozni s őt egészen helyes irányba terelni.

A *tanügyi adminisztráció* román szempontból rideg, követelő: szelíden útba nem igazít, jóakarátú támogatás és segítségnyújtás helyett ridegen parancsol. – Ez az a köszikla a folyam közepén, amely magához engedi a hajót, hogy azt összetörve ellökje magától. Ebből az adminisztrációból hiányzik a szív, a melegség, az őszinte szeretet – fennül a hatalom tudatában parancsolnak, lenn a felsőbb parancsra való rideg ragaszkodás. A felekezetekkel nem bánik egyformán, egyenlő mértékkel.

Szerencsétlen az az ország, a melynek annyi a felekezete és annyi az autonómiája! A magyar államban minden a felekezeteké, kevés az álla-[81]mé; vagyunk egy állam, amelynek nincs szabad röpte, szárnyait és lábait lekötve tartják az autonómiák. Hát így lehet-e ez az állam nagy és hatalmas? A felekezetek az állam érdekeinek hirdetésével megtépásszák az állam jogait, s ha külön-külön kikérdeztetnek, mindenik azt feleli rá: „előbb az egyház, csak

azután az állam!” De hát hány is csak az egyház? Az egyház sok, az állam pedig egy; a sok sokat követel, és az államnak nem marad semmi. A közoktatás minden rendezett államban közös állami ügy lett már. A tudásnak nincs felekezete, a tudás csak egy lehet. Nálunk azonban a kétszer kettőre nézve annyi a tudás, ahány a felekezet. Annyi a hazafiság is. Nálunk van protestáns, katolikus és más hazafiság, amely az állammal mindjárt hajba kap, mihelyt arról van szó, hogy valamit a maga szabadalmaiból a haza jól felfogott érdekében engedjen. Legkitűnőbb államférfiaink politikai ténykedésükben egyes reformok tárgyalásánál nem arra vannak főgonddal, hogy az állam ereje mennyiben emelkedik azok elfogadása által, hanem hogy mennyit nyer vagy veszít a felekezet, amelyhez tartoznak. A felekezetek nem bíznak a magyar állam állandóságában, úgy gondolkoznak: az állam ma ugyan magyar, holnap azonban lehet osztrák, porosz, vagy muszka, a felekezet azonban mindig magyarnak marad. Egy nagy tévedés, amelyet a múlt keményen megcáfolt. A magyar felekezetek így gondolkodnának pedig helyesen: megerősítjük a magyar államot, hogy az mindig magyarnak maradjon; [82] feladjuk a felekezeti kicsinyeskedést, mert ha a magyar állam mint ilyen megbukik, akkor a felekezeti magyar autonómia is rongy papírrá válik, amit szétszaggathat az, aki a magyar állam örökébe lépni fog. Nálunk az a minden bírálaton alóli felfogás uralkodik, hogy nem az állam biztosítja és védi a felekezeti autonómiákat, hanem az autonómiák biztosítják és tartják fenn az államot. Nincs még igaz államalkotási tudatunk, s a szilárd állam megalkotási törekvésünk fogyatékos. Mi nem szilárd, erős állam területén, hanem egyházi kerületekben óhajtunk élni, jaj az államnak, ha ebbe a keretbe beteszi a lábát. Ezen felfogás mellett az autonómiák meghízhatnak, az állam pedig megsoványodik.

A felekezetiesség nem szálka az én szememben; a lelkiismereti szabadság híve vagyok; a vallás dolgaiba az állam bele ne nyúljon. De a felekezeti kapzsiságot az állam ro-

vására megtörendőnek tartom. Igaz, ez ideális dolog, a magyar államhatalom erre még nem elég erős. A vallás legyen a felekezeté – de a közoktatás legyen állami ügy, hogy a felekezetek meg ne akaszthassák képzelt érdekük, egymásközi versengésük, sokszor csodabogaraik által az államot a maga nemzeti politikájában, ténykedéseiben, céljaiban.

Úgy tartom azonban, hogy míg az államban államilag elismert felekezeti oktatás van, a tanügyi adminisztráció mérjen egy mértékkel, legyen következetes és igazságos; tanügyi téren egyforma szeretettel bánják az autonomikus felekezetekkel. [83] A mi tanügyi adminisztrációnk az állam tekintélye, az egyenlő mérték és az igazság rovására egyik felekezettől fél, a másikat megfélemlíteni igyekszik; az egyiket támogatja, a másiknak jogaiba vág; az egyiktől kér, a másiknak parancsol, az egyikkel szemben túlerélyes sokszor a sajtó kedvéért is, a másikkal szemben engedékeny és elnéző, holott a törvény mindeniket egyformán védi és biztosítja. A román egyházakkal különösen más hangon beszél ez a tanügyi adminisztráció, mint akár-melyik más felekezettel.

Megcsinálták a tanügyi törvényeket; nem ismerték a tényleges állapotokat, vagy ha ismerték, előre tudták, hogy azok a törvények nem végrehajthatók. Az 1868-ki 38-ik alapvető tanügyi törvény számos rendelkezése holt §-nak maradt. A törvényhozás nem az ország tényleges viszonyaiból indult ki, hanem az ország tényleges viszonyaira alkalmazott idegen formákat, amelyek mint ököl a szemén, úgy illettek reánk. Annak a törvénynek számos átplántált intézménye kiszáradt, a mi talajunkban gyökeret verni nem tudott.

A tanügyi javaslatokat a törvényhozás nálunk mindig bizonyos lelkesedéssel szavazta meg, kár, hogy a nagy lelkesedés nem engedte meg jobban megvizsgálni a kérdések praktikumát, s hogy az a lelkesedés, a végrehajtási nehézségek miatt, a tanügyi adminisztrációban gyorsan elillant. A magyar nyelv tanítását elrendelő 1879-iki

XVIII-ik törvénycikknél igen sok tekintetből üdvösebbet képzelni alig lehetett, csakhogy a [84] törvényhozás nagy animójánál fogva a századok mulasztásait és eredményeit három év alatt akarta helyrehozni, illetőleg megsemmisíteni. Az 1879-ben hozott törvény erejénél fogva megkövetelte, hogy 1882-ben, három év múltán minden tanító magyarul tudjon. Vannak dolgok, amelyek a „muszáj” szót meg nem tűrik. A törvényhozás 1879-ben hiában monddotta ki a „muszáj”-t arra nézve, hogy 1882-től fogva a felekezeti képezdek olyanok számára, akik magyarul nem tudnak, nem adhatnak ki tanítói oklevelet s azok a tanítók, akik ilyen oklevéllel nem bírnak, állomásokra nem alkalmazhatók, mert a román tanítóképezdek tanárai sem tudtak magyarul, először tehát talán a képezdeket kellett volna megrendszabályozni, mert hiszen ugyan kitől tanult volna meg a román tanítójelölt három év alatt magyarul, ha a tanár maga sem bírta a nyelvet?

Most a törvény életbeléptetése után tizennégy esztendővel vesszük észre, hogy az 1879-iki XVIII-ik magyar nyelvi törvény csak épen komédia volt, port hintettek vele a világ szemébe, és hogy annak az üdvös törvénynek a kellő végrehajtásáról komolyan nem gondolkodtak.

És ismét egy animozitás! Most egyszerre, azon a réven, mert nem tudnak magyarul, számos román tanító elmozdítatik állásából, holott talán elsősorban azokat kellett volna megbüntetni, elbocsátni, akik engedték, hogy a tizennégy esztendő minden eredmény nélkül múlt el. Mert ha a törvénybeli három év nem volt elégséges a törvény végrehajtására, tizennégy esztendő elég-[85]séges lett volna; ha pedig tizennégy év alatt sem tudták a törvényt végrehajtani, amire különben csak három év volt kitűzve, akkor vagy a törvényhozás a hibás, hozván oly törvényt, amelyet végrehajtani nem lehetett, vagy ha a törvény végrehajtható volt, hibás a tanügyi adminisztráció, hogy a törvényhozás rendelkezését három év helyett még tizennégy év alatt sem bírta végrehajtani.

Ebben a kérdésben elkövettek még egy nagy hibát, mely képes volt a törvény összes eredményeit kockára tenni, a törvénynek erkölcsi alapját pedig megrendíteni.

A tanügyi adminisztráció a magyar nyelv sikeres tanításáért a román tanítóság között *jutalmakat osztogatott*.

Hát az micsoda? A törvény azt parancsolja: „Ne ölj!” Az igazságügyi adminisztráció azért nem osztogat jutalmakat azok között, akik nem ölnek. A törvény meghatározza az állampolgárok kötelességeit, amelyeket jutalmak kilátása nélkül teljesíteni kell.

Ha ezeket a kötelességeket a jutalom kilátása fejében teljesíti valaki, úgy nála meg van támadva az erkölcsi alap. A többi iskolai tantárgyak tanításáért a tanító jutalmat nem kap. Köteles azért mindenikben a kellő sikert elérni. A magyar nyelv sikeres tanítását önmagáért a közhasznú nyelvért kellett volna a román tanítótól megkövetelni; azért, mert a törvény annak a tanítását az ő kötelességei közé sorozta.

Annyi tény, hogy a magyar nyelv tanítása [86] terén a jutalomosztogatás a román tanítóság között bizonyos szédelgést teremtett meg. A látszatra, a jutalomra volt a fősúly fektetve. A tanügyi adminisztráció a románok által e kérdésben egyszerűen be volt csapva.

A magyar nyelvvel szemben ezeknél fogva beállott a nemzetiségek gyűlölködése, a féltékenykedés, a bizalmatlanság, a sikeres izgatás; a nemzetiségek tudatába ment át, hogy a magyar a saját nyelve érdekében az állam pénzével veszteget; tűzzel-vassal magyarosít, holott én ezt a magyarosítást a nemzetiségeknél Erdélyben sehol sem látom; látok azonban egy csomó ferdeséget, a mely a magyar nyelv elleni küzdelmet, ellenállást és izgatást sikeresen szítja, s ami az óhajtott céltól az állami nyelvet egyszerűen elüti.

Ezek által meg lett semmisítve minden jó eredmény, ami múlhatatlanul bekövetkezik, ha az 1879-iki törvényt kevesebb lelkesedéssel, de több előrelátással és prakti-

kusabb módon alkották volna meg, szigorúbban és bölcsebben hajtották volna végre.

Ezen az úton haladunk mi a *kisdedóvási törvénnyel* is. Alkottunk egy különben felette üdvös törvényt szintén nagy lelkesedéssel, amelynek végrehajtására azonban sem pénzünk, sem megfelelő óvóerőnk nincs.

És vajjon vetettek-e számot törvényhozóink a *tanítói fizetések rendezésénél* az erdélyi román tannyelvű és egyáltalában a felekezeti iskolák nyomorúságaival? Ezen rendezés szerint a tanítói fizetés minimuma 300 frt volna.

[87] Kétségtelen silány egy minimum az után a nagy és fontos munka után, amelyet egy néptanító elvégez és mégis, ha a kormány ma szigorúan ragaszkodik a törvényhez és az erdélyi román iskolafenntartókat a silány minimum kiszolgáltatására szorítja, forrongás támadna, mert be kellene zárni a román iskolák 60%-át, lévén az iskolafenntartó a minimum kiszolgáltatására teljesen képtelen. És ha a kormány a román iskolák ezen 60%-át megsemmisítené, vajjon mi állana elő? Az állam maga talán képes volna az így iskola nélkül levő községekben több ezerre menő iskolát egyszerre a törvény kívánalmának megfelelően felállítani? Nem, kénytelen tehát az államhatalom tekintélyének rovására egy törvénytelen állapotot elnézni, eltűrni. Amikor a törvényhozás ezeket az összegeket a maga hatáskörében megszavazza, kérdem, gondol-e a román egyház nyomorúságaira; tudja-e mi az a román egyházközség, hogy az hogyan és miből él? Tudja-e azt, hogy a román egyházközség igen sok helyen a papjának évenként még száz forintot sem tud biztosítani; hogy a pap abból a néhány holdnyi kanonika-porcióból és abból a nyomorult kis stólából tengődik, a melynek nagy része ismét odavész? A pap túrja a földet, mint egy utolsó napszámos, hogy sokszor terhes családjának legalább a mindennapi kenyeret megszerezhesse. A román község Erdélyben vagyonnal nem bír, annál kevésbé vagyonos az egyház. Nem volt ideje egyiknek sem vagyonra szert tenni. 1848 előtt vagyongyűjtésről szó sem volt, [88] 1848 után

fokozódtak a rovatatok, ma pedig azok sok helyen 200%-ra is felemelkednek. Az egyház költségei szinten rovatatai útján fedeztetnek; a tanítóval az egyházközség megalkuszik 20-tól 150 frtig, fennebb ritkán mehet. Ha a román tanítónak 200 frtot tesznek kilátásba, az már arisztokratikus göggel nézi le társait, 300 frt fizetést alig húz a tanítóság 15–20%-a. Sőt mi több, az a szegény román község, amely sem a papjának, sem a tanítójának nem képes a megélhetést biztosítani, kényszerítve van a magyar magán kultúrintézményeknek is adózni, anélkül hogy a magyar községek a román kultúrintézményekkel szemben a viszonzóság elvén állanának. Pedig az igazság az volna. Ha az EMKE részére Küküllőmegye meg tudott szavazni rovatatai útján fedezendő 15 000 frtot, legyen ereje megszavazni a román iskolák számára is legalább 5 000-et.

Ez a kölcsönösség a két népet közelebb hozná egymáshoz. De egy magán magyar társaságnak, legyen bár oly üdvös célú, mint az EMKE, adni 15 ezeret, amelynek tekintélyes része román pénz, és a román kultúrcélokra, ha kérnének, nem szavazni meg semmit, ez megrendíti a románban a bizalmat a magyar igazságérzet iránt.

Ha már elismerik az egyházak autonomikus jogait s megengedik, hogy azok az államnak iskolafenntartási terhét a felekezeti iskolák fenntartásával részben hordozzák, akkor a tanügyi politikának nem a leggazdagabb, hanem a legszegényebb egyházak szempontjából kellene kiindulni, mert ellenkező esetben a szegény egyházak létele veszélyeztetik. És könnyű is a római katolikus meg a protestáns felekezeteknek ebben a kérdésben a kor színvonalára emelkedni, mert az első kilencszáz esztendő óta a királyok és a fejedelmek bőséges kegyeiben részesül, az utóbbi Erdélyben szintén államvallás lévén, a fejedelmek nagy anyagi támogatását élvezte, de mivel dicsekedhetik a görög katolikus és a görög-keleti egyház? Nem ő az oka annak, hogy szegény. Ami közvagyonra van, azt egy utolsó fillérig maga adta össze; a szegény nép zsebéből gyűlt össze az utolsó garasig; azért az a közvagyon nem is lehet

nagy, s azért tanügyi téren nem is versenyezhetünk a többi erdélyi gazdagabb felekezetekkel.

Nem hiában állítottam, hogy a mi tanügyi adminisztrációnk román szempontból *rideg*. Ez a ridegség egész működésén vörös fonalként húzódik végig. Példákat hozok fel:

A román tanár és tanító például hiában szerez diplomákat, mert állami intézetbe a bizalom hiánya miatt alkalmaztatást nem nyer. Kész férfaink elhelyezkednek tehát másképpen. – Huszonhét esztendei magyar kormányzat után sincsenek tankönyveink. A kormány ahelyett, hogy jóindulatú útbaigazítások által a román tankönyvirodalmat a rendes, hazafias mederbe terelte volna, a már aprobált tankönyveket is kitiltotta a használatból. Így Viciu Elek „Legendar”-ja hat esztendeig jó volt a román gimnáziumokban, a hetedik évben kitiltották, mert valamely kritikus [90] Carmen Sylvának „Puiul” (Fióka) című allegorikus közleményében veszedelmet fedezett fel a magyar államra nézve. Hiszen az iskolában nem is lehet mindenféle ostobaságot összetanítani. Különösen az állameszme, az igaz hazafiság ellen nem szabad vétenünk. De ezeknek érdekében a túlhajtott gondoskodás és a képzelődés szintén árt, s ami legfőbb, nevetséges. Hiszen a magyar vissza emlékezhetik a német kormány e fajtájú csodabogaraira. Mit várt eddig e téren a kormány? Azt-e, hogy a román tanár nagy költséggel kinyomassa a tankönyvet, hogy aztán a közoktatási tanács, igen gyakran elfogult s románul nem tudó bíráló véleménye alapján, agyonüsse? A román tanár szegény, ily kétes vállalatokba nem bocsátkozhatik. Könyvkiadó annál kevésbbé. Tehát nem volt és nincs ma sem tankönyv. A német kormány ebben a tekintetben helyesebben járt el: megcsináltatta saját ízlése szerint, saját költségén a megkívántató tankönyveket. A kormánynak is kötelessége lett volna a román tankönyvirodalmat lábra állítani. Ha a hegy nem ment Mahommedhez, ennek kellett volna a hegy felé közeledni: pályázatok vagy megbízatások útján a tanköny-

veket megíratni. – Az érettségi vizsgálatokon a kormány a többi felekezetekkel szemben figyelmes és udvarias. Mindig saját felekezetükből kapnak miniszteri biztosokat. A román egyházakkal szemben ez a figyelem merőben hiányzik. A kormány a román gimnáziumokba más felekezetű férfiakat küld, akik gyakran a nyelvet sem beszélik. Román ajkú kormánybiz-[\[91\]](#)tosokról szó sincs, ami azt jelenti, hogy *a kormány a szinte hárommilliónyi oláhság között egyetlen tanult erővel sem rendelkezik, akiben teljesen megbíznék.* Ezt mutatni legalábbis nem politikus dolog. Sem tanfelügyelő, sem főigazgató nincs román, sem a közoktatási kormányban, sem a Közoktatási Tanácsban nincs román. És ha a két magyar egyetem román nyelvi tanárai kidőlnek majd, a román nyelv egyetemi tanítása is idegen kezekbe jut, miután a kormánynak esze ágában sincs a maga idejében ezen fontos állásokra megbízható erőket nevelni és biztosítani. – Ez idő szerint öt román gimnáziumot kell ellátni román tanerőkkel, de azért a román nyelv tanárainak még sincs helyük a magyar tanárképző intézetekben. Az egyetemek két román tanárát megfosztják attól a szép feladattól, hogy a nyelv és irodalom tanítását egy helyes, tudományos útra tereljék, hogy azt a sok dudvát, ami e téren lábra kapott, kitéphessék. Azokba a tanárképző intézetekbe mindenféle magán- és klikkérdek utat tud magának csinálni – a román hazafias érdekek támogatására azonban egyetlen fillér sem jut. Ehhez a magyar állam területén senkinek sincs érzéke.

A Replika terjesztéséért felfüggesztettek néhány Beszterce-Naszód megyei tanítót. Igen helyesen! A tanító ne legyen hazafiatlan és üszköt ne dobjon a nemzetiségek közé; az ő hivatása más legyen. És ugyancsak Beszterce-Naszód megyében a közigazgatás beszüntetett saját maga [\[92\]](#) által felállított több *községi iskolát*. A tanítókat is a közigazgatás erősítette meg állomásaikon. Ez a közigazgatás a tanítókat törvénytelenül egyszerűen megfosztotta kenyerüktől, és elküldötte a szélrózsa minden irányába, holott a tanítók az 1868: 38-ik t.-cikk értelmében

állomásaikból csak fegyelmi úton mozdíthatók el. A tanítók hiában folyamodtak kártalanításért. Ennek a közigazgatásnak már nem volt érzéke ahhoz, hogy igazságot szolgáltatasson, hogy törvényszerűen gondoskodjék a tanítókról, ha románok is, akik saját hibájukon kívül estek el állomásaiktól. Mármost miféle fogalmat fog magának a román tanító alkotni a tanügyi adminisztrációról? Azt a fogalmat, hogy büntetni kész, de jogsérelmet orvosolni nem tud.

Még igen sok a mondanivalóm.

Sem a *sajtó*, sem a *színház* nem ismeri e tekintetben kötelességét. A kolozsvári nemzeti színház állami és királyi szubvencióban részesül. Tehát az oláhság filléreiből is csak jut egynehány a színészek és a vállalkozó urak zsebeibe. Nem is ez a baj – a baj az, hogy ebben a nemzeti színházban a színész urak maguknak az oláhság kontójára sokszor igen bántó, otromba élceket engednek meg, és senki sincs, aki ezt a léhaságot a nemzeti színházban egyszer és mindenkorra megszüntesse. A románság nem jár el a színházba, mert nem tudja, hogy a színész urak részéről melyik percben fog ilyenmű vicckitüntetésben részesülni. A karzat által senki sem szereti magát kikaptatni. Pedig ez a szín-[\[93\]](#)ház a nemzetiségek között valódi missziót teljesíthetne, nem a vállalkozók útján, kik a saját magánérdekeiket hajhásszák, hanem ha államosíttatnék. Az én gondolkodásomra nem az iskola, hanem az a farkasutcai nemzeti színház hatott. A színész egy serdülő kedélyre nagyobb benyomást gyakorol egyetlen estén, mint a tanár egy év alatt. De többet is ronthat. E kérdésben a szív hatalmasabb az észnél. A kolozsvári nemzeti színházat ki kell venni a hasznokat váró vállalkozás kezéből és államivá kell tenni. Ne a vállalkozó húzzon hasznokat, hanem a nemzeti ügy.

Száz módja volna annak, hogy a román ifjúság a magyar nemzeti színház felé tereltessék s hogy az a román közönség által megkedveltessék. De sehol semmiféle öntudatos munka, semmiféle igyekezet arra nézve, hogy a

románság életfolyása egy közös mederbe tereltessek. E szempontból senki sem bíbelődik a magasabb rendű állami érdekekkel – az állami célokat megtörik a magán személyi érdekek.

Avagy talán a *sajtó* a nemzetiségi kérdésben felfogja valódi hivatását és a szerint él? Nem. Magam is hírlapíró vagyok, de ki kell jelentenem, nem tehetek róla, hogy a sajtó erre a kérdésre *rombolólag hat*. Magatartása nem békítő, hanem elvadító. Nem bírál, hanem személyeskedik; nem keresi az érintkezési pontokat, hanem mindig az eltaszítókra fektet súlyt. A mellett ideges, bántó és igazságtalan. Az egyes románok által elkövetett bűntényeket mindig a [94] nemzetiséggel hozza kapcsolatba; a román sajtó kifakadásait pedig túllicitálja. Pedig mindig komolynak és mindig higgadtnak kellene lenni, nemcsak azért, mert műveltebb, hanem azért is, mert erősebb. Hanem az az erő és az a műveltség a magyar sajtót elbizakodottá és gunyorossá teszi, és ahelyett, hogy erejével és műveltségével komoly és higgadt magatartásánál fogva imponálna, idegességénél fogva rombol, s az idegen elemeket végképpen eltaszítja magától, nem hagyván fenn semmiféle érintkezési pontot. A magyar sajtó a román sajtóból csak olyant vesz át, amire egyet üthet, amit megbélyegezhet, egyéb érdekeivel egyáltalában nem bíbelődik. Ezért a románság a magyar újságokat nem is olvassa. Hárommilliónyi románságból nem akad 200 ember az egész országban, aki magyar újságra előfizetne, ennek is nagy része állami hivatalnok. A magyar sajtó a románság kontójára szabadon és büntetlenül terjeszt álhíreket; ferdít, valótlanságokat hirdet, sért; nem megfontoló, nem elbíráló; a közérdek, a közügy, a tapasztalat, az ildom tekintetei sokszor nem bírnak elhatározással ténykedésére, mozgatja tisztán a szenvedély, tömjénezi a közönség szenzációt kereső hajlamainak, és ahelyett, hogy ezeket a hajlamokat megfojtaná, táplálja azokat sokszor az igazság, a közügy érdekeinek megcsonkításával. E tekintetben egyetlen sajtó sincs Európában oly kényes helyzetben,

mint a magyar. Sajnos, hogy ezt a magasztos feladatot úgy teljesíti, hogy asztalhoz vágja a tojást, mint Kolumbus.

[95]A jog tudata még nem jogosít fel senkit arra, hogy durva is legyen. A hatalom tudata senkit sem jogosít fel arra, hogy hatalmaskodjék – a jog és hatalom tudata mellett még sok más tulajdon szükséges, ami önként rávezesse az idegent azoknak elismerésére. Erre a magyar sajtó képtelen.

A magyar sajtó tekintélyben nem felfelé, hanem lefelé halad; abban nem a magyar gvallérság, a magyar jellem, hanem valami idegen szellem érvényesül, amely a magyar sajtóra és a magyar temperamentumra rá van erőszakolva. A magyar jellem többé nem úr a maga sajtójában, és a magyar nem elég erős arra, hogy azt az idegen szellemet benne megfojtsa.

És nem találkozunk érintkezési pontokkal a *tudományosság* terén sem. A magyar nemzettesthez tartoznék egy csomó nemzetiség, amelyekről a magyar nem tudja miféle elemek. Nem ismeri az országban lakó népek nyelvét, irodalmát, szokásait, erkölcsseit, individuális belső és külső világukat. A magyar irodalomban erre vonatkozólag szakmunkákat hiában keresünk.

A magyar tudományos akadémia e kérdéssel alig foglalkozik. Ez a testület saját tagjait külföldi remekek lefordítási munkájával halmozza el, de nem tud senkit megbízni azzal, hogy hazánk nemzetiségeiről alapvető munkákat megírjon. A Hunfalvy fogyatékos ethnographiájával az egész ügyet befejezettek tekinti. A földrajzi és az ethnographiai társaság pedig szegény.

Divatba jött Finnország halásznépeihez ván-[96]dorolni; azokat nagy költséggel apróra felboncolni; könyveket írni a hegyszakadékok elárvult egyes törzseinek nyelvi elváltozásairól; egy-egy felfedezett szógyökre vagy képzőre óriási épületeket emelni és e réven már igen sok nagy tudóssal rendelkezünk. De aki a szomszéd román állam jelen szervezetéről, viszonyairól többet tud annál, hogy van egy Ligája, amely Erdély elfoglalására törekszik, már

tünemény, akit megbámulnak az ország egyik szélétől a másikig. A csuvasz és ezekhez hasonló népekről a magyar akadémiában igen gyakran igen tanulságos dolgokat hallunk, a hazai szinte hárommilliónyi románság nyelvé-ről, irodalmáról vagy a szomszéd román állam tudomá-nyos mozgalmairól majd csak a Finnország által kinevelt lapp vagy cseremisztudósok munkáiból fog az akadémia bővebb tudomást szerezni. Ezt a kis szívességet Finnor-szág, az ő halásznépeinek oly meleg felkarolása után, a mi akadémiánknak viszonzásul megteheti.

Nálunk egy divatos néprajz kapott lábra, a *cigányoké*. A többi népek néprajzával behatóbban csak külföldiek foglalkoznak. A külföld e tekintetben igen nagy szolgálato-kat tesz nekünk. A német kormány a román nép ta-nulmányozása céljából *Weigand* Gusztáv tanárt tetemes államsegélyben részesíti, és e férfiú bejárja Macedóniát, a románok által lakott helyeket, kutat és tanulmányoz. A magyar is elmegy Finnországba, bejárja a Volga vidékeit is, – de az előtte levő népelemeket nem ismeri. Az egész ma-gyar tu-[\[97\]](#)dományos világnak nincs egy románistája, egy szlávistája.

Tudom én azt, a magyarnak kötelessége saját nyelvi rokonsága után kutatni. Értem én azt, hogy ez a köteles-ség sem nem kicsiny, sem nem mellőzhető; ezzel a köte-lességgel egyenrangúnak tartom azonban a magyarnak a másik kötelességét: megismerni saját népeit, ezeknek la-kóhelyeiben saját országát; a mócok-földét, a szászok la-kóhelyét nem tekinteni idegen területnek; megállapítani, hogy a magyarnak belső és külső szellemvilága, nyelve, szokása, erkölcsse minő hatással volt annak az államnak a belsejére, a hazai népekre, amelyet ezer év óta bír, s akikkel annyi századok óta együtt lakik. Nem csak azzal kellene foglalkozni, hogy az ugorság mennyiben érvénye-sül a nyelvben, és ennek kedvéért mindenféle csiribiri népeket felkutatni, hanem azzal is, hogy a magyar nép-hitben, költészetben, szokásban és erkölcsben mi van a hazai népek kincstárából és viszont, mi a magyar hatás a

nemzetiségeknél; szóval a hazai népelemek egymásra való kölcsönös hatását szakszerűen ki kellene mutatni.

E téren azonban visszafejlődést tapasztalunk, Magyarországnak nincs még ethnographusa. A mutatkozó erőket nem neveli és nem segíti senki, mert ha nevelte és segítette volna, bizonyára ma nem volna ok a panaszra.

Egy országban, amelyben annyi a nemzetiség, természetesen sok ethnographusnak, ethnologusnak kellene lenni.

[98] És különösen Erdélyben a magyar és a román népelet összeforrt, a két elem minden téren nagy hatást gyakorolt egymásra. De hát tudományosan ki bajlódik ezzel? És vajjon ki bajlódik a szomszéd román állam tudományos mozgalmával, Akadémiájával? Talán ennek valamely tudósát megválasztották tagnak tisztán politikából? Talán a két tudományos testület között fennáll valamely barátságos kölcsönösség, valamely érintkezési pont, ami a két nemzetet is egymáshoz közelebb hozná? Szó sincs róla. A román akadémia e tekintetben elől jár, a maga kebelében magyar tudósoknak helyet tudott csinálni. A magyar akadémia azonban belefulladás fiatal óriásainak, apró tudósainak különféle érdekeket hajhászó személyes intrikáiba, kicsinyeskedéseibe, és magas lét-ráról nézi le a fejlődő szomszédot, gondolván, hogy ezzel agyonütötte egész jövőjét, fejlődését. Ennél pedig sokkal szebben tudhatna szolgálni az akadémia a magasabb állami érdekeknek.

Ebben a soknyelvű államban gondolt-e valaha valaki arra, hogy az egyes reformkérdések iránt a különféle nemzetiségeket jóindulatúlag felvilágosítsák? Hogy a nemzetiségek közé hazafias irányú könyveket terjesszenek, a magyar remekeket románra átültessék, hogy a magyar kultúra a nemzetiségek között gyökereket verjen? Hát vajjon nagy dolog lett volna az, hogy a magyar hazafiságnak, gondolkodásnak, szellemnek híveket szerezzenek a nemzetiségek között olyféle vállalat útján, mint a „Jó könyvek” vállalata volt? Ugyan mibe került volna ez

évenként? És külö-[99]nösen a románokra kellett volna hatni, mert a románok mutatnak legkevesebb hajlandóságot a magyar kultúra befogadására. A magyar államnak van egy *rendelkezési alapja*, amely tisztán a hatalmon levő párt érdekeinek szolgál, és van egy *sajtóirodája*, amely az uralkodó pártra és miniszterekre vonatkozó lapkivonatosságokra fecsérli el idejét, de nincs *rendelkezési alapja és sajtóirodája*, amely az állam tekintélyét künn és benn megóvná és annak szolgálatot tenne. Az állam érdeke, becsülete több az egyes párt vagy az egyes kormány érdekeinél, mert egy kormány ma van, holnap eltűnik, de az államnak mindig léteznie kell.

A magyar állam kitiltja területéről a neki vagy az államnak ártó külföldi román lapokat. Csupa kacagás! Forduló postával azok azért átlépik határainkat *más címen*, s nincs az egész sajtóirodában vagy minisztériumokban ember, aki megmondaná, hogy az a *más cím*, ami ma beérkezik, ugyanaz azzal, amit tegnap kitiltottak. Vagy nincs, aki a nemzetiségi kérdésben megjelent iratokat, programokat számban tartsa. Innen van a kapkodás *a sajtóperekben is*.

Én például a memorandum-pört meg nem indítottam volna, mert ami abban a memorandumban van, ugyanaz el volt már mondva hatásosabban többször megelőzőleg. Aztán vagy van egyenlőség, vagy nincs. Ha van egyenlőség, tessék beperesíteni a függetlenségi pártot, aki programjába felvette az 1867-ki kiegyezési tör-[100]vény megváltoztatását, s a közös monarchia alapját akarja megdönteni. A memorandisták az uniótörvény ellen agitálnak. Igaz az, hogy a magyar királyság önálló, független, hatalmas volt. Nem volt benne semmi közösügy. Nem kellett tojások között táncolnia, megcsinálta a maga politikáját tetszése szerint. Helyes, hogy van egy párt, amely a magyar állam ezen fényét és dicsőségét visszaálmodja és programjába vette fel. De az is igaz, hogy Erdély önálló, független fejedelemség volt, amely önállóan intézte ügyeit. Alakulhat akár magyar, akár román párt, amely ezt szin-

tén visszaálmodja. Helyes-e vagy nem, használ-e, vagy sem a mai államszervezetnek e politika, az egészen más kérdés. Ami engem illet, én az uniónak feltétlen híve vagyok, mert egy erős magyar államban látom a keleti románység léteét is biztosítva, de más más véleményben lehet. De ezért a más véleményért egy szabad államban én polgártársaimat perbe nem fogom. Az én véleményemnek erővel, hatalmaskodással őket megnyerni igyekezni nem fogok. Ez az én véleményem, és ellenkező véleménybe nem hecceltetem magam semmiféle pártpresszióból. A kormány is így tehetett volna.

Könnyű volt a magyar nemzetnek, a magyar államnak ezer esztendeig fennállani, mert *a nemesség jogintézményében* bírt egy csodaszert, ami a különféle szíveket magyarrá egybeforrasztotta. A második ezer évre csodaszerről a magyar nem gondoskodott. A második ezer évet bölcs tappintat, mérséklet, ildom, józanság fogná szá-[101]mára biztosítani. Ez nehezebb ezer a honalapításnál; az elbizakodás, a kapdosás és elhirtelenkedés, az ellenségek kicsinylése, a végzetes tétlenség az államot egy év alatt is felbomlaszthatja.

Még csak néhány szót akarok e címben a minisztériumokról szólani. A román nép e hazában bátran elmondhatja, hogy ami rossz van a magyar állami közéletben, abban neki semmi része sincs. Nem felelős semmiről, nem vett részt sem a törvényhozásban, sem a kormányzatban. Ha ez a rendszer megbukik, azért csak a magyar lehet a felelős.

Tudom én azt, hogy ezt a felelősséget nem is fogja senkinek a nyakába varrni. De bölcs dolog lett volna felette osztozkodni. Bölcs dolog lett volna a román elemet belevonni az érdekkörbe, a felelősségbe.

Különösen a minisztériumokban nincs román. A minisztériumokat, mint a sáskák, ellepik a vagyonosabb, becéztetett és protegált magyar ifjak, akik három esztendeig ingyen hajlandók szolgálni, csak hogy később bejuthassanak. A szegényebb elemet teljesen kirekesztik a

szolgálatból. A román ifjú már mint tanuló rászorul a segílyre, nemhogy akkor, mikor végez, még ingyen szolgáljon a kormánynak három esztendeig. A minisztériumok gyakornokai között nincs egyetlen román sem. Egy pár minisztérium egész létszámában nem találkozunk egyetlen románval sem. A kormány mindezt nem veszi észre, vagy talán örvend, hogy ez így van. Hieronymi belügyminiszter ezelőtt egy évvel – nyilatkozott is e [102] kérdésben, – ígérte az alkalmaztatást, de azért egy év alatt *egyetlen románra* sem kerülhetett még sor.

A miniszterek, ha szorul a cipő, úgy látszik, könnyen ígérnek; a magyar állami kormányzat tekintélye érdekében azonban az adott szót meg is kellene tartani. Az állam miniszterei ne játszodjanak szavukkal, mint a gyermek a lapdával. Ne ígérjenek semmit, de ha ígérnek, adott szavukhoz ragaszkodjanak. A legprimitívebb társadalmi felfogás is ezt javasolja, hát aztán az államnak tekintélye, erkölcse, hogy ne követelné ezt? – Eljő majd az idő, hogy a miniszter még kötéllel sem foghat a románok között hivatalnokot; egy időn túl a román ifjú nem fog szolgálatába lépni a magyar államnak semmiféle javadalomért, mert *bűnnek fogja tartani az eskületételt*. A hajsza e tekintetben máris megindult. A számos főispáni titkár között egyetlen román sincs, azok a helyek a különös kegyencek számára vannak fenntartva; a kormány nem tudja még, hogy a cinegét cinegével lehet megfogni; ő ellenkezőleg a cinegét veresbeggyel akarja lépre csalni – csakhogy ezek sohasem fogják egymást megérteni. A kormány hát csak várja, míg a cinege megérti a veresbeggyet, vagy megfordítva.

*

Lelkem mélyéből fakadtak az eddigiek. Elmondottam őszintén mindazt, ami engem bán-[103]tott, és elmondottam bántási szándék nélkül. Sem ráncor, sem mellétkintet nem szólott belőlem. E hazának közös fiai vagyunk, a hazáért közösen békében kellene élnünk. Ezért szólal-

tam fel. És megvilágítottam egy rendszert, amely nemzetiségi szempontból határozottan veszedelmes. Nincs kormányzat hibák nélkül; kinövései vannak minden rózsának. Nem a rózsaszárnak akartam én ártani; célom, hogy a kinövések elmetszessenek. Lesz-e ehhez ereje az illetékeseknek, nem tudom, annyi bizonyos, hogy a fattyú hajtás a rózsát többnyire megöli.

III. Román-magyar érdekek

Nem fogok új dolgokat mondani.

Európa keleti részében a szlávoktól körülvéve egymás mellett két nemzet él: a *magyar* és a *román*. Két nép, amely bár fajilag egymástól különbözik, de a közös érdeknél fogva egymásra van utalva; szeretniök kellene egymást, egymást megértve támogatniok, jóban és rosszban együtt kellene érezniök. Egy sziget ez a szláv tenger közepén. A közös feladat az volna tehát, hogy mindkettő a sziget partjait megerősítse, hogy a tenger hullámcsapásai időként a part földjét meg ne rongálja; nehogy idővel a sziget eltűnjék, megsemmisüljön a tengeráradatban. Ez volna a feladat.

A kis nemzeteknek nagyobb óvatosságra és bölcseségre van szükségük, mint a nagyoknak, hogy fennmaradásuk biztosítottassék. A kis fajok belső erő, akarat, óvatosság és bölcsesség nélkül hamarabb megsemmisülhetnek, mert kritikus időben egyszerre mindent kockára tesznek, nincs [105] honnan felfrissüljenek, felújuljanak, mint a hatalmas fajok. Lelkem mélyéből meg vagyok győződve, hogy a magyar nemzet pusztulása a román állam pusztulását fogja maga után vonni. A mi államunk megsemmisülése a román állam meggyengülését, megtámadohatóságát vonná maga után, mert közösen egy szigetet alkotunk; ha elnyel az ár, mindkettőnk meg fog semmisíteni. És sem a magyarnak, sem a románoknak nem fog többé feltámadása lenni.

A román nemzet, a szabad román állam ott a maga helyén egy európai közszükség, egy gondviselészerű alakulás, amely nagyszabású szolgálatokat tehet az európai közbékének és nekünk, a magyar államnak. Nincs is Európában ellensége csak egy, a *pánszlávizmus*. A magyar állam is ilyen; egy európai közszükség, nagyszabású szolgálatokat teszünk az európai egyensúlynak és a román államnak; nem is volt nekünk más ellenségünk, amely megsemmisítésünkre tört, csak az ú. n. Kamarilla. A két egymásra utalt nép, ahelyett hogy egymást megértve, egymást megbecsülnék, vad gyűlölettel törnek egymásra; érdekeik ellentétbe állítva, mintha nem egymás támogatása, hanem egymás megsemmisítése volna a cél; mintha nem természetes barát, hanem mindkettő esküdt ellenség volna. Tehát mindkettőnknek meg van a magunk baja, ellensége.

Úgy a magyar, mint a román államiság ma tényleg biztosítva van. Létele tisztán tőlünk függ; a ma a miénk, a mi óvatosságunktól, a mi bölcsességünktől függ, hogy a holnap [106] is a miénk legyen. De a holnapra nézve rossz jeleket látok. Ellenségeink a román államiságot harcba taszították a mi államiságunk ellen; a belső fejlődés erőgyűjtés, kitartó áldásos munka helyett, a két államot egy áldástalan sorvasztó tusában látjuk beletaszítva. A cél a két állam megsemmisítése. Ebből a célból külső ellenségeink egyfelől nemzetiségeinket biztatják, a pánszlávizmus pedig másfelől a román közvéleményt tartja lázban ellenünk. Lehet, hogy egy csapással két legyet fognak leüthetni, két államot fognak megtörni egyszerre, de iszonyú katasztrófák árán. A fegyver, a melyet a magyar állam ellen a románság kezébe nyomnak, igen hatalmas: az az *ideál*, amelyért minden román *rajong*, az összes *románok egyesülése*. Mézzel szokták megfogni a legyet.

A román királyság erőtől duzzadó fiatal, pezsgő állam. Benne a románság, mint Hasdeu Bogdán kiváló román író mondta „Mi 1892-ben” című felolvasásában, tekintélyes román közönség előtt, *gyermek-nemzet*, amelyben nincs

szeretet, állhatatosság, jellem, és utánoz, mint a majom. „Nálunk, folytatja, ha az egyik párt uralomra jut, a másik is uralkodni akar, de nem tehetvén, a pártok egymás között vádaskodnak, gyanúsítanak, hajbakapnak. Így játszószák a *politikásdit*, de az ne aggasszon minket, a gyermekek hamar kibékülnek.”

De engem a román pártok ezen tusakodása aggaszt, a helyzet pedig kibékíteni nem tud. Hasdeu szavait nem idéztem én azért, hogy a [107] román nemzetet kisebbítsem. Isten a tanúm, rajongok a román államért, lelkem egész mélyéből óhajtok neki erőt, fényt és dicsőséget, de mindezeket veszélyeztetve látom az *ideál utáni kalandozásban*, mert abban a munkában a pánszlávizmus kezét látom dolgozni.

A román elem soha sem lesz sem német, sem magyar, de orosz igen. A két nép hitvallása egy, hitvilága közös; vannak közös jellemvonásaik, több érintkezési pontjuk, közös egyházi multjuk, csakhogy az orosz szívósabb, bigottabb és hatalmasabb is. A román elem az oroszal szemben fel sem veszi a kesztyűt, kétségbeesetten megadja magát. Mint mikor a gyenge csiripelő madárra ráveti magát a sólyom, nincs önvédelem. Ezt Romániában mindenki tudja. A berlini béke óta (1872) Besszarábia 112 román községe orosz tudott lenni; nem volt semmi ellenállás, a román állam, a román pártok részéről semmi támogatás, semmi részvét, semmi jaj. Ez fáj és ez okoz nekem aggodalmat, mert megerősít engem hitemben, hogy az államiságunk elleni harc a román ideál odadobásával onnan támogattatik, ahonnan a román állam lételét fenyegetve látom.

Megmagyarázom a dolgot.

A pánszlávizmus nem rajong a kis nemzetek és országok függetlenségéért. Nála csak sakkfigurák, amelyekkel játszik. A figurákat a játszó kéz céltudatosan mozgatja. – A pánszlávizmus a kis nemzetek függetlenségét más államokra nézve érvényesnek tartja, de magára nézve nem; ő szabadon nyúl bele azoknak ügyeibe és [108]

összekuszálja a szálakat nehogy azok rendben legyenek. Bulgáriát már tudjuk, miért szabadította fel az orosz: hogy magának és befolyásának megtarthassa. Szerbiát, mert független politikát óhajtana vinni, állandóan izgatószerekkel látja el, amíg idegeit teljesen megrongálja. Inkább pusztulás, bomlás, mint a pánszlávizmus befolyásának meggyengítése. Montenegró csak a boldog ország, mert politikáját egyenesen Oroszország vezeti. – Albánia harcias népét az orosz kéz mozgatja, mely Macedónia odaígéréstésével a görögséget is megnyerte céljainak. Bulgáriát gyűlöli, benne forradalmakat támaszt, merényleteket eszközöl, mert nem cselekszik parancsai szerint. Bosznia és Hercegovinával sem vagyunk másképpen, holnap rákerül a sor.

Íme a sakkfigurák az egész Balkánban. Oroszország a maga területén a románságát megoroszosítja; Macedónia egymillió románságát meggörögösíti, Románia románságát pedig Magyarország ellen küldi harcba, a román ideállal a zászlókon. Amíg tehát Macedóniában és Besszarábiában azt az ideált megtöri, megsemmisíti, addig a román királyságot lázban tartja vele – egy békés szomszéd állam ellen. És a pánszlávizmus célja? Uralkodni az egész Balkán felett; a törököt kikergetni Európából, és Konstantinápolyból második orosz fővárost csinálni. Mit gondolnak a román politikusok, hogy a pánszlávizmus győzelme e kérdésben túrni fog aztán egy kis királyságot, ápolni fogja továbbra is a román ideált, vagy pedig engedni fogja, hogy *politi-**[109]**kásdi*, királyosdi játékát a román ideál érdekei szerint tovább is folytathassa? A vakok és az orosz érdekekben elfogultak azt fogják felelni, hogy igen!

Ennek a román ideálnak a magyar nemzeti állam útjában áll. Össze nem férnek, miként nem fér össze a tűz a vízzel. Ő a magyar államtól azt követeli, hogy egyelőre *nemzetiségi szövetséggé, állammá* alakuljon, amelyben az egyes nemzetiségek külön autonomikus jogokkal bírjanak. Hát azután? Azután be fog következni az, ami tényleg fennforog az egész Balkánban, hogy a hazai szlávok az

oroszban egy hatalmas protektorra fog szert tenni, amely a hazai nemzetiségek további hajbakapatása által benn a nyugalmat megzavarja és folytonos forrongásba fogja tartani. Ki fogja vajjon akkor a szövetséges nemzetiségi államot megvédelmezni? Honnan fog akkor az az állam erőt meríteni az orosz befolyás ellen? Talán meg fogja védelmezhetni a szebeni Komité, vagy a Liga csődületekkel? Vagy talán a román királyság fog merni az orosz számításokra keresztet húzni? Nem! Bekövetkezik az európai bomlás, a krach, a szláv államok kitágulása, újjáalakulása, és bekövetkezik a román állam teljes elszigeteltsége és végpusztulása a szláv tenger közepén. Az európai egyensúlyt a magyar nemzeti állam tartja fenn. Csak nemzetiségi gyűlölettől megvakítva beszélhetünk másképpen.

A magyar nemzeti államtól függ a román nemzeti állam fennállása, amely pillanatban ez [110] megsemmisül, I. Károly király koronája többé biztosítva nincs. És Ausztria is úgy vigyázzon magára, hogy az osztrák-magyar monarchiában csak a magyar áll egyedül, csak a magyar akarja őszintén fennállását, s hogy a magyar nemzeti állam felbomlásával a néppatakok többé nem a tavakba, a koronaországokba fognak összefolyni, hanem igyekezni fognak a tenger felé, egyesülni az anyával; Ausztriából nem fog fennmaradni csak épen a név, amely ma jelent még valamit, de akkor nem fog jelenteni semmit.

Azok a körök, amelyek Ausztriából a mi nemzetiségeinket ma biztatgatják, jól tudják, hogy a követelések dolgában mennyit érnek. Mi románok 1849-től 1865-ig egyebet sem csináltunk, mint a trónhoz való ragaszkodásunk jelgéje alatt folytonosan követeltünk. Az önálló román területen való berendezkedéstől, a tisztán román „nagyherceg” kinevezésétől kezdve mindenért folyamodtunk. Mit adtak meg nekünk mindezekből? Már ha egy abszolutisztikus kormány nem tudott reflektálni ezekre, hogy reflektálhasson az alkotmányos magyar állam? A királyhoz való ragaszkodásunkat nem úgy tanúsíthatjuk,

hogy óhajításainkat a képtelenségekig fokozzuk, hanem úgy, hogy azokat az állam törvényes korlátái között mér-sékeljük.

Azért aggaszt engem Románia politikásdi játéka; azért aggaszt engem a nagyozolás, a nagy politika csinálás, mert ebben a román királyság elkoldusodását, elszegenyedését látom. Egy kis nemzet nem folytathat nagy európai politikát. [111] Már a királysági berendezkedés, a külföldi képviselőségek beállítása, a hadsereg létszámának fel-emelése, a királyi fény és pompa rengeteg költséget varrt az 5 milliányi nemzet nyakába. És miért? nagyozolásból. Mert hiszen mindez szolidabb alakban is megtörténhetett volna. Ki bántja a román királyságot? Ki igyekszik annak elfoglalására? Ki volna neki ellensége? De hát imponálni akar – senkinek; terjeszkedni akar, kifelé gravitáló politikát folytat, ami államadósságait már is milliárdokra emelte. És a külső fény kedvéért *nyomorban hagyták a népet*. A román királyság román *paraszt népe fogy*. Nagy is a jajgatás a kamarákban és a sajtóban. De a népet nem lehet jajgatással megszaporitani, sem ideállal, sem nagyozolással. A statisztika kérlelhetetlen, és a természetet nem lehet megcsalni. Ha nincs jó táplálék, jó egészségügy, jó ruházat, jó gondozás, nincs szaporodás sem. A romániai parasztot megeszi az alkohol, a szegénység. Tíz esztendő alatt az 5–6 milliányi nemzet csak 67 ezer szaporodást mutat. A szaporodás azonban nem a románságra esik, hanem az idegenekre. A román elem tehát fogy, az idegen szaporodik. És ha az idegenek előtt elzárják a határt, a román királyság népessége a főösszegre nézve is apadni fog.

Egy tehéntől két borjú nem szophat. Románia pedig több borjút akar szoptatni. – Rengeteg pénzt fecsérel re-ánk, és az ő borja otthon éhezik. Dobálózik az ezerekkel a külföldi propaganda csinálásában; az ő parasztjának pedig ott-[112]hon naponként nem jut még egy kilónyi kukoricakenyér sem. Kicsiny és nagy fut a nagy ideál után, kulturális, közgazdasági stb. téren nem dolgozik senki.

Románia ifjai utcáinkon elkocsikázzák az ezereket; kettős baj, pénzvesztegetés és időrablás, nem munkálás.

És azért aggaszt engem ez a nagy politikásdi játék, mert a pánszlávizmus kezét látom benne működni. A román államférfiak csak afféle sakkfigurák. Kimondom nyíltan, a román államférfiak nem elég hazafiak. Náluk a hatalom utáni vágy akkora, hogy a hazafiság előle háttérbe szorul. Nem elég, hogy a hatalomra jutásért a pártok egymás között hajba kapnak, hanem az ütlegekből juttatnak a koronának, a királynak is. A király személye mindig ott van a dulakodó pártok között, ami más rendezettebb államban nincs úgy; a korona az összes pártok szemefénye szokott lenni. Romániában az ellenzék nem csak a kormánynak, hanem a koronának is ellenzéke; *az ellenzék mindig antidinasztikus*. Ebben látom a nagy veszedelmet, a pánszlávizmus kezét. Kérdem, miként fogja ma Ca-targiu sikerrel megvédelmezni a király tekintélyét, amikor ő tegnap azt az utca porában meghurcolta? A mai liberális ellenzék pedig miként fogja holnap, ha kormányra jut, a korona tekintélyét megvédelmezni, mikor ma azt a föld porában meghurcolja? És miként lesz az államnak tekintélye, erkölcsi ereje, ha a pártok, az egyik ma, a másik holnap, de időnként mindenik, a nemzet tudatába csepegtetik, hogy a nemzet ko-[113]ronája csak a kormányra vet sugarat, tehát arra való, hogy fényében ne a nemzet, de csak néhány ember sütkérezhessék. Az efféle pártoskodás a nemzet, az állam erkölcsseit meglazítja és nem szilárdítja meg.

És van még egy veszedelmes oldala annak a pártoskodásnak: az, hogy a hatalomra vágyó, ha másképpen nem teheti, idegen hatalommal igyekszik leverni az uralkodó pártot, s ez az idegen hatalom *mindig az orosz*. A most uralkodó párt feje az orosz képárusok által támasztott parasztlázadással távolította el a hatalom polcáról tegnap a liberálisokat, és a liberálisok ma a pánszlávizmus által fizetett Liga által akarják megverni az uralkodó konzervatívokat, megcsinálván az *erdélyi kérdést*, a kor-

mánytól pedig nyíltan követelvén, hogy az erdélyiek ügyébe beleavatkozzék. E harcban mozgósítva láttuk a román ideált, a vallást, a templomot.

Az ellenzék tehát mindig pánszláv szolgálatban van, tegnap a konzervatív, ma a liberális párt; oly veszedelem, ami alapjaiban támadja meg a román államot. Mert ha a mai ellenzék a pártoskodás hevében idegen befolyáshoz kész folyamodni, ha ennek a zsoldossa, s annak a kedvéért tud a koronába ütni és űz egy szédelgő terjeszkedési politikát – holnap szintén megteszi, és megteszi akkor, mikor az államnak létele kockára lesz téve.

Ez veszedelmes politikásdi játék, mely minket is fenyeget. Vajjon ki a hibás abban, hogy a két egymásra utalt nemzet szeretet helyett [114] gyűlölködésben él? Ki az oka annak, hogy a két nemzet közé a fajgyűlölet, a hatalmi kérdés üszke perzsel, hogy a kölcsönös egyetértés örökre száműzessék? A baj fészke nincs nálunk. Az orbánc fészke a román államban van, elsősorban ott kell meggyógyítani a bajt, nálunk a megdagadt testrészt majd könnyen lelohad. A magyar nemzet nem elegendik a szomszéd állam belügyeibe. Örvend ha erősödni látja. A román államból a magyar nemzetállamra törnek. A magyar köteles a maga államát megvédelmezni, de a bajt is orvosolni tartozik benn, ha van, hogy a külső ellenség azt fegyverül ellenünk fel ne használhassa.

A baj gyógyításáról fogok szólni a következőkben.

IV. Kibontakozás

Ott állunk, hogy a magyar az első ezer év végén másodszor kénytelen országát elfoglalni. Ezer év előtt, Szent Istvánként, boldog volt az az ország, a melynek annyi nyelve volt, ma már szerencsétlen az az ország, a melynek annyi nyelve van. Megváltoztak az idők és az elvek.

A magyar államban annyi a nemzetiség, mint a magyar. Tehát tényleg sok a nyelv, és sok a faji érdek. Eddig ezeket az érdekeket a vármegyeház és a budavári miniszterelnöki palota ablakából keresték, de nem fedezték fel sehol. A vármegyeházat ma már maholnap romba dőnhetnek; a miniszteri ablak előtt pedig akkora oszloppá fejlődtek ki, hogy a miniszterelnöknek elveszik a kilátását.

Mit akart az állam eddig a nemzetiségekkel? Mert az államban tényleg nemzetiségek vannak, és azokkal akarni valamit muszáj volt. Be akarta olvasztani fajilag a magyar nemzettestbe? Hát akkor az oláhokkal nem úgy kel-[116] lett volna elbánni, ahogy elbántak, hogy a magyar nemzettesttől eltávolították. Ezt a beolvadást merőben elhibázott úton indították meg; a mai román nemzetiséket nem tudták foglalkoztatni a nemzeti állam érdekében, a régi nemzetiséket pedig kezdetben egyszerűen elbocsátották a nemzeti állam szolgálatából. Vagy azt akarták, hogy a nemzetiségek külön alapokon saját faji érdekeik szerint szervezkedjenek? Akkor a nemzetiségi törvény rendelkezéseit érvényben kellett volna tartani. Vagy talán egy kalap alá akarta fogni mindeniket egyenlő előnnyel, kilátással, megbecsüléssel? Nem tudom – én részemről a román né-

pet nem fedeztem fel a kalap alatt, az valahogy kívül esett; a húsos fazakok köré mások tolakodtak, úgy körülfogva, hogy azoktól a keletkező román intelligencia bizony éhen halhatott volna meg! Vagy talán éppen koplaltatni akarták a románságot? Akkor tisztában kellett volna lenni szervezetével; az oláhság jól tud koplalni, szervezetének az éhség nem árt.

Mondom, az egész kérdés eddig a vármegyeház ablakából lett megbírálvá; a kormány pedig, ha ez a tengeri kígyó időnként megjelent a törvényhozás hullámai között, egy két ropogós beszéddel el lett távolítva arról a tisztes helyről, aztán vígan dudált a portugál, ha ismét jócska szellő fújdogált.

És jövőben akar-e valamit az államkormány a nemzetiségekkel? Akarnia kell, mert tényleg léteznek, tényleg követelnek, és tényleg azzal a nemzeti állammal szemben szervezkednek, amely [117] a magyarra nézve minden, a nemzetiségekre semmi. A magyar nemzeti állam csak a magyarra nézve valódi meder, a nemzetiségekre nézve nem, a nemzetiségek ha a mederből kifolynak, megkaphatják medrüket a szomszédoknál is. Tehát az ügy fontos, a magyarra nézve elsősorban életkérdés; szükséges, hogy ez az ügy bölcsen elsimíttassék, addig, amíg az állam a béke áldásait élvezzi, hogy a nemzetiségek a magyar nemzeti állam területén boldogan megférhessenek.

Előre jelzem, hogy ezt semmiféle dikcióval el nem intézi senki. Ide program kell, egy bölcsen megalkotott program, amit minden pontjában minden kormánynak keresztül kell vinni. Ezt a csomót ugyan ketté lehet vágni, de ketté lévén vágva, többé soha egész nem lehet; gondosan meg kell keresni a szálát és türelemmel legomolyítani, amíg minden rendben lesz. Csakhogy idő, ismeret, bölcsesség, tappintat, kitartás és önmegtagadás kell. Megvannak-e ezek a tulajdonok a magyarban, vagy nincsenek? nem kutatom; ha nincsenek meg, szerezze meg őket a saját jól felfogott érdekében, és akkor kezdje meg a munkát. És ne várjanak eredményt sem öt, sem tíz, sem húsz esztendő

alatt; ötven, száz évnek a bölcs, türelmes, tappintatos és ernyedetlen munkája szükséges ahhoz, hogy ezer évnek a mulasztásait e téren legalább részben megorvosolhassuk. A magyaré a feladat az államban a rendet fenntartani; az ő kötelessége előljárni; övé a jog, a történeti múlt. Ezt elvitatni nem lehet. Közöttünk csak a magyar bír fölényel, kultú-[118]ra, vagyon, hazafiság tekintetében felettünk áll – joga van a vezérszerepet vinni, de csak úgy, hogy mi azzal megelégedjünk, s hogy mi belenyugodván a bölcs vezetésbe, szintén közremunkáljunk a haza boldogításán. Az is tény, hogy van hajlamunk itt maradni, itt élni és fejlődni; erősen szeretjük szülőföldünket és különösen, mi románok, sem Amerikába ki nem vándorlunk, sem Romániába, pedig onnan ugyancsak csalogatnak. A román nem bódorgó lélek – ragaszkodik a föld göröngyéhez, amelyen született; külföldön megöli a honvágy.

Mi volna a teendő tehát? Aki ebben a kérdésben biztosan célhoz vezető módokat tudna ajánlani, az félisten volna közöttünk. A kiindulási pont nehéz. Most egyszerre fogni a baj orvoslásához kissé merész dolog is, mert az ügy nagyon el van mérgesedve.

A magyarnak két irányban volna feladata megkezdeni a munkát, *künn* és *benn*. Hiában fogjuk mi elfojtani a mi hazánkban a kolerát, ha a kolerafészek a szomszédban van. Nem csak elzárkózni a szomszéd felől, de egyúttal oda kellene hatni, hogy a baj a szomszédból is kiirtassék.

Azt kérdezem, van-e nekünk Romániában képviselőnk? Azt mondják, hogy van, hanem én azt a képviselőt nem látom sehol. Hogy dolgozik a mi képviselőnk e kérdésben? Sturdzát, a liberálisok fejét bukaresti köve-tünk nem hívja meg ebédre, mert a liberális párt izgat a mi államiságunk ellen. A mi képviselőnk nem látja, [119] hogy Sturdzán kívül az egész kormánypárti szubvencionált sajtó ellenünk van, hogy Romániában I. Károly királyon kívül senki sincs, aki a nemzetközi tisztességet megőv-ná, annál kevésbé óvja meg *Catargiu*, félvén, hogy ez az

a fal, amelybe a fejét a közvéleménnyel szemben véresre betöri. Tehát inkább elnézi és bátorítja a mozgalmat ő is.

A mi állami integritásunk iránt diplomáciánknak nincs meg a kellő érzéke. Hogy egy ötmilliós államocskát az osztrák-magyar nagyhatalom belső nyugalmának felforgatására szabadon, minden tartózkodás nélkül, nyíltan, félretéve minden nemzetközi tisztességet, agitáljon és dolgozzék, hogy annak ágensei határainkon át, itt benn közöttünk is agitálni merjenek, úgy, hogy mi, akik hívei vagyunk az államiságnak, fenyegetve és részben megfélemlítve érezzük magunkat azok által, akik az államiságnak nem hívei, oly diplomáciai és kormányzati gyengeség, amit el kell távolítani, nehogy az az államiság megsemmisüljön.

Ausztriában azokkal a körökkel, amelyek az efajtájú mozgalmakat támogatni szokták, és Bukarestben az illetékesekkel a magyar kormánynak, közös diplomáciánknak meg kellene értetni, hogy ez a veszedelem közös, ami a román államot, Ausztriát és Magyarországot egyaránt veszélyeztetheti.

Hát hogyha van képviselőnk a szomszédban, a román államban tudtára kellene adni azoknak, akiket illet, hogy egy békés külföldi [120] állam belügyeibe beavatkozni nem tisztesség, s ha a figyelmeztetésnek hatása nem volna, meg kellene mutatni az erőt, a mellyel egy nagyhatalom egy kishatalom felett rendelkezik. Az már kissé különös dolog volna, hogy a kishatalmak forgassák fel a nagyhatalmakat. Annyit csak mondhat az ember a szomszédjának: „Ne elegyedjél háztájam belügyeibe.” De a mi diplomáciánk Bukarest városában azt a szót még ki nem mondatta.

És amikor megértettük Romániával kötelességét e kérdésben, lehetne vele több érintkezési pontot keresni. A mi mágnásaink egy időben eljártak lóversenyekre a román fővárosba; a két arisztokrácia között volt egy kis érintkezés, a melynek számos előnyei előttünk ma is ismeretesek. Arisztokráciánk e tekintetben nagy szolgálatokat tehetne a

nemzeti ügynek. Magánérintkezéseiben megértethetné Romániával, hogy a román elem sehol sem oly szép, oly ép, mint a magyar államban, s hogy a magyar államban örök időkre, mint román elem, élélhet. Tudományos férfiaink is közeledhetnének a román állam felé. Ma mint valami bélpoklostól, úgy óvakodnak. Hát ha a magyar a szomszédban maga iránt más véleményt akar megteremteni, akkor ne restellje sem a munkát, sem a fáradságot, sem a pénzt, és különösen vetkeztesse le azt a üres gögöt, kicsinylést, ami a világ teremtése óta idáig még senkinek sem használt.

Abban a véleményben vagyok, hiában zárkózunk el Románia felől, ámbár hasznosnak tar-[121]tom egy tekintetben, ha benn a román államban a magyarokkal szemben fennálló bal vélelmet különféle úton és módon meg nem változtatjuk; hiában is a határzár a román állam felől, ha Ausztria felől az út nyitva van. Romániával gyakoribb érintkezések folytán egy őszinte, tiszta, barátságos helyzetet kell megteremtenünk, hogy az a vad gyűlölet, a mely ott államunk ellen minden lényegesebb indok nélkül féktelenkedik, elenyésztessék, hogy aztán az holnap se kaphasson lábra. Románia népét, királyát meg kellene győzni a magyarság őszinte jóindulatáról – hogy beolvastási céljai nincsenek, hogy e területen a román, mint ilyen, békében élélhet a következő ezer esztendőben is és élvezheti a magyar alkotmány szabadalmait.

Ez volna a kötelesség *künn*.

A belső bajok orvoslásánál először tanulmányozni kellene a román nép természetét, eddigi múltját, sajátosságait, és azok szerint kellene a gyógyszereket alkalmazni. Az a szellem, a mely különösen egy Lukácsból kitör, valami meghamisíthatatlan tipikus szellem, amely a román népből felemelkedőknél gyakran felüti a fejét, amikor egy kis talajt érez a lába alatt. – Ez a szellem azóta, amióta a román nép némileg számít az államszervezetben, mindig képviselve volt. Dac a hatalommal, az állami tekintély és minden bálványának a porba tiprása, rombolási vágy

anélkül, hogy építeni tudna. A demokratizmus, szocializmus és anarchizmus klasszikus vegyítése, egybeforasztása; egy egészen sajátos, tipikus [122] szellem, amely a föld egyetlen népénél sem jelentkezik. Őserő, nem enervált, hanem lüktető, mint mikor a forrás felbuggyan és magának életet követel még a rombolás árán is. Ez a szellem az 1697-iki vallási unióval kezdődik. Első képviselője *Cirka* János volt, aki már 1700-ban, megrázkódtatja az unió ügyét. *Sofronius* kaluger (1759 körül lép fel) lángborította Erdélyt, a rendet csak Bukow hadserege tudta helyreállítani. Klein Innocentius püspököt ez a szellem buktatta meg. *Sinkai* Györgyöt ez a szellem indította összeesküvésre *Babb* János püspök ellen. *Hora* és *Kloska* ettől a szellemtől fanatizálva lépett fel. Ez a szellem tör *Leményi* püspökre *Barnucz* személyében, s elkészíti az 1848-ki eseményeket. Az egyház teréről a szellem átcsap a politikai térre. Ez a szellem 1849-től 1865-ig a német kormánytól folyton követel: külön román területet, teljes román berendezkedést. Ezzel a szellemmel eddig minden kormánynak meggyűlt a baja, és meg fog gyűlni a jövőben is. A szellem mai tipikus alakja *Lukács*, második *Sofronius*. Ez a szellem a király iránti hűség jellegéje alatt ma a királyi tekintély, a törvény, a hatóságok tekintélye ellen lázad fel, és lehetetlenné törekszik tenni az államban az állapotokat.

Azért az államnak e téren kettős kötelessége volna:

a) az államiság, a belbéke, az igazság érdekében orvosolni kellene a létező bajokat,

b) vaskézzel tartani fenn az állami tekintélyt azon szellem ellen, mely a létező bajokra [123] támaszkodva az állam integritását, az államrendet támadja meg.

Az államnak joga van megtörni azt, aki ellene fellázad. A művelt Európára az államfelforgatók nem hivatkozhatnak. Az állam pedig saját integritását és tekintélyét úgy védi meg, ahogy tudja. Igaz, a térítő nem feszíti keresztre a pogányt, hanem szívéhez férkőzik. Örült dolog volna arra gondolni, hogy e szellem képviselőit a magyar állam

megnyerje. Távolítsa tehát el a szellem néhány képviselőjét, és férközzék a nép szívéhez.

Revideálja a nemzetiségi s választási törvényt, s ami a nemzetállam érdekeinek megsértése nélkül megadható, adassék meg a nemzetiségeknek.

Demokratikus alapokon való berendezkedés minden téren.

Jó, pontos, igazságos állami adminisztráció minden téren.

Szeretetteljes nevelés és oktatás.

Megfelelőbb gyámolítása a román iskolának és egyháznak.

A román nép ipari és közgazdasági állapotainak javítása.

A román keletkező intelligenciának az állami szervezetben való foglalkoztatása.

Tanúsítása annak, hogy a néppel mint románnal is foglalkozni kell.

Sok bajra rámutattam fennebb. És igen sokat fel tudnék sorolni még. De legfőképp nekünk bizalomra és szeretetre volna szükségünk. Mi hasznunk van a törvényből, ha azt ridegen alkalmazzák?

[124]Legyen pedig a második ezer évnek uralkodó eszméje *a bizalom, a szeretet*, amely ma és a múltban teljesen hiányzott. E kettőnek a megteremtésére kellene törekednünk. Mindent lerombolni, ami e kettőnek útjában áll, és semmi munkát és fáradságot nem kímélni, ami a kettőnek az útját megegyengeti. A felforgató szellem képviselőit a hatalommal eddig könnyű volt elnémítani, de ma már az alkotmányos szabadsággal bajos. Oly hatalom ez, ami mindnyájunké egyformán, amíg egyik azt a haza felvirágoztatására használja fel, addig a másik vele megdöngetheti büntetlenül az államot alapjaiban.

Erdélyben a nemzetiségi kérdés a román intelligenciánál jobbára kenyér és hús kérdés, aki ezt a kettőt megadja, a kérdést részben meg is oldotta.

A magyarnak nagy önmegtagadásába kerülhet a gyógyszer, lesz-e ereje hozzá? Nem tudom. Egyet azonban tudok, hogy Erdélyben a jelenlegi szellem és állapotok fenntartása, ha ma még nem, de holnap vagy azután katasztrófára vezet.

A mitől isten a magyar és a román elemet óvja meg!

**Szerzőtől e tárgyban a következő munkák
kaphatók még:**

Válaszirat a bukaresti román ifjak memorandumára.
(Kolozsvár, 1892). Magyarul vagy franciául, ára 60 kr.

Politikai szédelgés. (Kolozsvár 1893). Ára 50 kr.

Kapható még e tárgyban:

Tiltakozás a Replika ellen; franciául vagy magyarul, ára
40 kr.